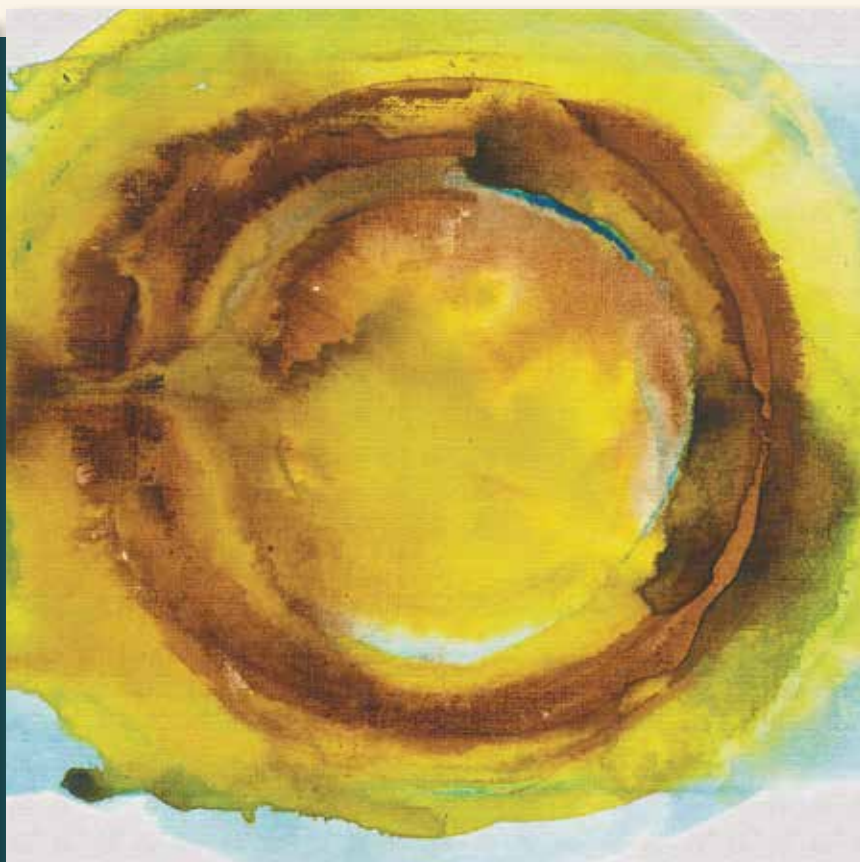

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ • ΜΑΡΙΑ ΞΕΣΤΕΡΝΟΥ

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ

Α΄ Λυκείου - Γενικής Παιδείας

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Εγχειρίδιο Δημιουργικής Γραφής

Α΄ Λυκείου - Γενικής Παιδείας

Επιστημονική Επιτροπή Αξιολόγησης

Συντονιστής / Αξιολογητής

Γούτσος Διονύσιος

Εν ενεργεία μέλος Διδακτικού Ερευνητικού Προσωπικού Πανεπιστημίου

Αξιολογήτρια

Βενούτσου Μαριάννα

Εν ενεργεία Εκπαιδευτικός

Αξιολογήτρια

Σύρμαλη Κυριακή

Εν ενεργεία Εκπαιδευτικός

Τεχνικός Εμπειρογνώμονας

Καλλονιάτης Αντώνιος

Πτυχιούχος Πληροφορικής

Επικουρικός Εμπειρογνώμονας

Θεοδωράκη Αλεξάνδρα

Διπλωματούχος τεχνολογίας γραφιστικών τεχνών

Υπεύθυνη του μαθήματος/γνωστικού αντικειμένου στο πλαίσιο της Πράξης

Βασιλική Βαρτζιώτη, Σύμβουλος Β΄ ΙΕΠ

Μέλος της Επιστημονικής Ομάδας Έργου (ΕΟΕ) της Πράξης

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή, Αξιολόγηση και Ένταξη διδακτικών βιβλίων στο Μητρώο Διδακτικών Βιβλίων και στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων» με κωδικό ΟΠΣ 6010165 στο Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή» 2021-2027

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σπυριδων Δουκάκης

Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνη Πράξης

Πολυξένη Μπίλλα

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Προϊσταμένη Τμήματος Β΄ Προγραμμάτων Σπουδών και Εκπαιδευτικού Υλικού

Αναπληρώτρια Υπεύθυνη Πράξης

Άννα-Αικατερίνη Λυκούρη

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

**«Με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης»
και το Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή»**

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ • ΜΑΡΙΑ ΞΕΣΤΕΡΝΟΥ

Εγχειρίδιο Δημιουργικής Γραφής

Α΄ Λυκείου - Γενικής Παιδείας

24 γράμματα

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

Επιστημονική υπεύθυνη:	Μαρία Ξέστερνο	Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εφαρμογών Λογισμικού στα Φιλολογικά μαθήματα, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Συγγραφική ομάδα:	Βασίλειος Μανουσάκης Μαρία Ξέστερνο	Μέλος ΕΕΠ, Πανεπιστήμιο Πατρών, διδάσκων Γ/θμιας εκπαίδευσης και εκπαιδευτής στη Δημοιοργική Γραφή (Δρ Αγγλικής Φιλολογίας) Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εφαρμογών Λογισμικού στα Φιλολογικά μαθήματα, Τμήμα Φιλολογίας, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Παιδαγωγική επικύρωση αντικειμένου:	Μαρία Ξέστερνο	
Γλωσσική-φιλολογική επιμέλεια:	Πολυξένη Μαίρα	Φιλολογος στη δημόσια Β/θμια Εκπαίδευση
Κριτική ανάγνωση:	Δέσποινα Δούκα Ευφροσύνη Κωσταρά	Σύμβουλος Εκπαίδευσης Φιλολόγων (Δρ Νεοελληνικής Φιλολογίας) Φιλολογος, μέλος ΕΔΙΠ, Παν/μιο Πατρών (Δρ Νεοελληνικής Φιλολογίας – Θεατρολογίας)
Συντονισμός και επιμέλεια έκδοσης:	Γεώργιος Μπίκος Μαρία Ξέστερνο	
Εικονογράφηση:	Helena Patsiamanis	Εικαστικός
Σελιδοποίηση-γραφιστική επιμέλεια, Σχεδιασμός-υλοποίηση διαδραστικής έκδοσης (PDF/EPUB):	I.C.C., Ζωή Α. Ιωαννίδου	
Σχεδίαση εξωφύλλου:	24 γράμματα	
Εικόνα εξωφύλλου και εικονογράφηση:	Helena Patsiamanis. Χωρίς τίτλο , Ακρυλικό σε καμβά. 14x13,5	

Ευχαριστίες στους ακόλουθους φορείς και πρόσωπα των οποίων τα έργα αξιοποιήσαμε στην έντυπη / ψηφιακή μορφή αυτού του σχολικού βιβλίου: **Βιβλιοθήκη της Ελευθεροτυπίας, Εκδόσεις Anubis, Εκδόσεις Διόπτρα, Εκδόσεις Ίκαρος, Εκδόσεις Μεταίχμιο, ιστολόγιο του περιοδικού Πλανόδιον (bonsaistoriesflashfiction), Παναγιώτης Πανταζής (Pan Pan), Helena Patsiamanis, Σελιδοδείκτες, Soloύρ.**

Περιεχόμενα

Εισαγωγικό σημείωμα.....	7
1. Βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις για την έννοια της δημιουργικής γραφής. Η δημιουργική γραφή στο Σχολείο.....	9
2. Η μικρή φόρμα: Το μικροδιήγημα Μπονζάι.....	11
<i>Μαθαίνουμε.....</i>	<i>11</i>
<i>Διαβάζουμε.....</i>	<i>13</i>
<i>Γράφουμε.....</i>	<i>15</i>
<i>Προσέχουμε.....</i>	<i>16</i>
3. Η μικρή φόρμα: χαϊκού, τάνκα, βιλανέλα, λίμερικ, μαντινάδα.....	17
Χαϊκού.....	17
<i>Μαθαίνουμε.....</i>	<i>17</i>
<i>Διαβάζουμε.....</i>	<i>18</i>
<i>Γράφουμε.....</i>	<i>18</i>
<i>Προσέχουμε.....</i>	<i>19</i>
Τάνκα.....	19
<i>Μαθαίνουμε.....</i>	<i>19</i>
<i>Διαβάζουμε.....</i>	<i>19</i>
<i>Γράφουμε.....</i>	<i>20</i>
<i>Προσέχουμε.....</i>	<i>20</i>
Βιλανέλα.....	20
<i>Μαθαίνουμε.....</i>	<i>20</i>
<i>Διαβάζουμε.....</i>	<i>20</i>
<i>Γράφουμε.....</i>	<i>21</i>
<i>Προσέχουμε.....</i>	<i>21</i>
Λίμερικ.....	21
<i>Μαθαίνουμε.....</i>	<i>21</i>
<i>Διαβάζουμε.....</i>	<i>22</i>
<i>Γράφουμε.....</i>	<i>22</i>
<i>Προσέχουμε.....</i>	<i>22</i>
Μαντινάδα.....	22
<i>Μαθαίνουμε.....</i>	<i>22</i>
<i>Διαβάζουμε.....</i>	<i>23</i>
<i>Γράφουμε.....</i>	<i>23</i>
<i>Προσέχουμε.....</i>	<i>23</i>

4. Το Φανταστικό, Η Επιστημονική Φαντασία – Μια σύντομη Εισαγωγή.....	24
<i>Μαθαίνουμε.....</i>	<i>24</i>
<i>Διαβάζουμε.....</i>	<i>25</i>
<i>Γράφουμε.....</i>	<i>32</i>
<i>Προσέχουμε.....</i>	<i>33</i>
5. Γκράφικ νόβελ (Εικονογραφημένο μυθιστόρημα/αφήγηση).....	34
<i>Μαθαίνουμε.....</i>	<i>34</i>
<i>Διαβάζουμε.....</i>	<i>34</i>
<i>Γράφουμε.....</i>	<i>37</i>
<i>Προσέχουμε.....</i>	<i>39</i>
6. Οδηγός Διαχείρισης της δημιουργικής γραφής στη σχολική τάξη.....	41
7. Οδηγός Αξιολόγησης της δημιουργικής γραφής στη σχολική τάξη.....	43
Ανακεφαλαιώνοντας	44
Βιβλιογραφία.....	45
Παράρτημα	47

Εισαγωγικό σημείωμα

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας δημιουργήθηκε για να συνδράμει την ένταξη της δημιουργικής γραφής στη σχολική πράξη ώστε να αξιοποιηθούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα παιδαγωγικά της οφέλη. Η δημιουργική γραφή, ως γραφή με λογοτεχνικές αξιώσεις, έχει ως στόχο την έκφραση της φαντασίας, την αναζήτηση του εαυτού και την αυτοαποκάλυψη μέσω της γλώσσας.

Η Δημιουργική Γραφή θα μπορούσε να ενταχθεί στον χώρο της Φιλολογίας ως λογοτεχνική γραφή, ως τέχνη της συγγραφής και ως λογοτεχνική θεωρία της ανάγνωσης, στον χώρο της Παιδαγωγικής ως βιωματική εκπαιδευτική μέθοδος διδασκαλίας της Λογοτεχνίας και της Γλώσσας (κυρίως αλλά όχι αποκλειστικά) και στον χώρο της Ψυχολογίας ως θεραπευτική μέθοδος. Τα πεδία και οι χώροι εγγραφής της δεν περιορίζονται (για παράδειγμα οι Γραφιστικές Τέχνες και η Διαφήμιση την εντάσσουν στις γνωστικές τους περιοχές), καθώς η σύγχρονη θεωρητική και ερμηνευτική αντιμετώπιση της δημιουργικής γραφής διεκδικεί επιστημονική εγκυρότητα και οδηγεί σταδιακά σε μια αποδεκτή διάκρισή της από την έννοια της διδασκαλίας της Λογοτεχνίας ή της Θεωρίας της (Κωτόπουλος, 2014).

Με τη διδασκαλία της στο σχολείο, οι μαθητές και οι μαθήτριες θα δημιουργήσουν δικά τους κείμενα με τη χρήση «παραδοσιακών» και σύγχρονων μέσων ή ψηφιακών εργαλείων και ταυτόχρονα θα διδαχθούν στοιχεία θεωρίας της λογοτεχνίας. Έτσι, η γνώση θα εδραιώνεται δημιουργώντας ταυτόχρονα την αίσθηση του επιτεύγματος, καθώς το αποτέλεσμα, ατομικό ή ομαδικό, θα είναι πρωτότυπο. Μαζί τους, οι εκπαιδευτικοί θα βιώνουν τη συνδημιουργία απολαμβάνοντας και οι ίδιοι/ίδιες τα οφέλη της πρωτότυπης σύνθεσης στο πλαίσιο της σχολικής κοινότητας.

Το Εγχειρίδιο Δημιουργικής Γραφής περιέχει βασικές πληροφορίες σχετικά με τη θεωρία και τη φιλοσοφία της δημιουργικής γραφής και συνοπτικές οδηγίες για την αξιοποίησή της, ώστε να είναι λειτουργικό ως προς τον τρόπο διαχείρισής του. Προσεγγίζει τη δημιουργική γραφή ως διδακτικό αντικείμενο που μπορεί να συμβάλει στην ενίσχυση της μάθησης και της δημιουργικότητας στη ζωή. Δεν φιλοδοξεί να καλύψει τη θεωρία περί λογοτεχνίας και δημιουργικής γραφής, αλλά να αξιοποιήσει έναν συνδυασμό θεωρητικών στήριξης, σχετικών παραδειγμάτων και ανάλογων δραστηριοτήτων, ώστε να καταστεί ευέλικτο και εύχρηστο βοήθημα στη διδακτική πράξη.

Αξίζει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι η κατανομή περιεχομένου των Εγχειριδίων Δημιουργικής Γραφής των τριών τάξεων του Λυκείου είναι σχεδιασμένη έτσι, ώστε στην Α΄ Λυκείου οι μαθητές και οι μαθήτριες να ξεκινούν από ευκολότερα προσπελάσιμα είδη, όπως

- οι μικρές φόρμες, δηλαδή τα μικροδιηγήματα (έως 800 λέξεις),
- τα μικρά, αλλά δομημένα πάνω σε κανόνες ποιήματα (χαϊκού, τάνκα, βιλανέλα, λίμερικ, σονέτο, μαντινάδα κ.ά.),
- οι σύντομες περιγραφές και η δημιουργία φανταστικών κόσμων (λογοτεχνία του φανταστικού και λογοτεχνία επιστημονικής φαντασίας), καθώς και το γκράφικ νόβελ.

Κάθε ενότητα του παρόντος Εγχειριδίου απαρτίζεται από τα ακόλουθα μέρη:

A. Βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις για την έννοια της δημιουργικής γραφής (Μαθαίνουμε...)

Στο πρώτο μέρος αναλύονται τα οφέλη της δημιουργικής γραφής και παρουσιάζεται θεωρητικά και σύντομα κάθε λογοτεχνικό είδος που θα αποτελέσει αντικείμενο δημιουργικής γραφής στην Α΄ Λυκείου.

B. Λογοτεχνικά παραδείγματα για τη θεωρία (Διαβάζουμε...)

Τα παραδείγματα που δίνονται στο δεύτερο μέρος αφορούν το μικροδιήγημα, τις μικρές ποιητικές φόρμες και το γκράφικ νόβελ.

Γ. Σχετικές Δραστηριότητες (Γράφουμε...)

Προσφέρεται στον/στην εκπαιδευτικό μια εκτενής λίστα από προτεινόμενες δραστηριότητες, ιδανικές για δημιουργική προσέγγιση κάθε λογοτεχνικού είδους. Οι δραστηριότητες υλοποιούνται στη σχολική τάξη ή και σε ψηφιακά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα.

Δ. Συμβουλές και ιδέες (Προσέχουμε...)

Περιλαμβάνονται πρακτικές συμβουλές για τη συγγραφή και ιδέες για τη διαχείριση της τάξης κατά την αξιοποίηση της δημιουργικής γραφής.

Με ανάλογη δομή, στα Εγχειρίδια Δημιουργικής Γραφής των τάξεων Β΄ και Γ΄ Λυκείου εξετάζονται:

- στη Β΄ Λυκείου, η θεατρική γραφή και το θεατρικό παιχνίδι, το παραμύθι, η συγγραφή κινηματογραφικού/τηλεοπτικού σεναρίου και η μεγάλη φόρμα διηγήματος
- στη Γ΄ Λυκείου, η δημιουργία ψηφιακών αρχείων ήχου (podcast) και προφορικών κειμένων για το ραδιόφωνο, ο ελεύθερος ποιητικός στίχος, η εκφραστική και θεραπευτική γραφή (η γραφή που έχει στόχο να εκφράσουμε πρώτα και στη συνέχεια να διαχειριστούμε ένα συναίσθημα) κ.ά.

Ως επίλογο αυτού του σημειώματος, παραθέτουμε τα λόγια του Έρνεστ Μπαρμπάρικ (Goodreads, 2024) για να συντροφεύσουν εκπαιδευτικούς και μαθητές/μαθήτριες:

**« Δημιούργησε. Όχι για τα χρήματα. Όχι για τη φήμη. Όχι για την αναγνώριση.
Αλλά για την αγνή χαρά τού να δημιουργείς και να μοιράζεσαι κάτι. »**

Ελπίζουμε να βρείτε αυτό το βιβλίο ευχάριστο και βοηθητικό για το έργο σας.
Καλό μάθημα και καλή συγγραφή!

Η συγγραφική ομάδα

1. Βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις για την έννοια της δημιουργικής γραφής. Η δημιουργική γραφή στο Σχολείο

Η δημιουργική γραφή περιλαμβάνει κοινωνικές και προσωπικές δραστηριότητες που στοχεύουν στην καλλιτεχνική δημιουργία με απώτερο σκοπό την επικοινωνία με το κοινό (Harper, 2010). Αποτελεί ένα εκφραστικό μέσο με το οποίο καλείται μια σχολική τάξη, με την καθοδήγηση του/της εκπαιδευτικού, να δημιουργήσει ένα πρωτότυπο κείμενο, είτε αυτό είναι πεζό είτε ποιητικό, γραπτό, προφορικό ή πολυτροπικό και ψηφιακό, με τη χρήση πολυμέσων και με εκπαιδευτικό και ταυτόχρονα παιγνιώδη τρόπο. Η ένταξη της δημιουργικής γραφής στη σχολική τάξη αποτελεί εναλλακτική μορφή διδασκαλίας της λογοτεχνίας. Σαφώς, ο τρόπος με τον οποίο ο/η εκπαιδευτικός προσεγγίζει τη διδασκαλία του λογοτεχνικού κειμένου επηρεάζεται αφενός από τη φυσιογνωμία του μαθήματος, αφετέρου από την προσωπικότητα του/της ιδίου/ίδιας και των δικών του/της αναγνωστικών προτιμήσεων (Νάκη κ.ά., 2019). Και, όταν καλούμε τον/τη μαθητή/μαθήτρια να δημιουργήσει τη δική του/της γραφή, να γίνει συνθέτης/συνθέτις, παραγωγός και δημιουργός λόγου, στην ουσία του/της ζητάμε να επιστρατεύσει τον εαυτό του/της και τις πνευματικές του/της δυνάμεις. Του/της ζητάμε, δηλαδή, να μάθει να επενδύει γλωσσικά τα συναισθήματα, τις σκέψεις, τις ιδέες του/της (Παρίσης, 1991).

Η δημιουργική γραφή είναι μια σύγχρονη και πολύ διαδεδομένη εκπαιδευτική μέθοδος, που σκοπεύει να βοηθήσει μαθητές και μαθήτριες στην προφορική και γραπτή έκφραση, καθώς και στην κατανόηση του λόγου εν γένει (Σουλιάτης, 1995, 2012). Οι μαθητές/μαθήτριες λειτουργούν σε δύο αλληλοσυμπληρούμενα πεδία: γράφουν δημιουργικά και σκέφτονται κριτικά την πράξη της γραφής και τα αποτελέσματά της, αναπτύσσοντας ένα είδος μεταγνώσης (ΠΣ, 2022:3). Η δημιουργική γραφή στηρίζεται στο τρίπτυχο: ανάγνωση, παραγωγή λόγου, έκθεση της δημιουργίας και στοχεύει στον βιωματικό τρόπο μάθησης. Εργαλεία της είναι ο πειραματισμός, η εξερεύνηση, η φαντασία, το παιχνίδι και η ανακάλυψη εσωτερικών πηγών, ώστε να μπορέσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες να αφηγηθούν μια ιστορία με όποιο μέσο ή τρόπο τούς ζητείται (Βακάλη, 2014). Υπάρχει, λοιπόν, περισσότερο κέφι στην τάξη και τα νεαρά παιδιά αποκτούν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την πρόσληψη όσων γράφονται (Νικολαΐδου, 2012). Πράγματι, στη σχολική τάξη και συνήθως ομαδοσυνεργατικά, ασχολούνται με τη διόρθωση και τη βελτίωση των θεμάτων ή των χαρακτήρων που έχουν αναπτύξει ή δημιουργήσει αντίστοιχα, και γενικότερα επικρατεί μεγαλύτερη ελευθερία και ευθυμία, καθώς η μαθησιακή διαδικασία είναι σε γενικές γραμμές απαλλαγμένη από τις περιοριστικές φόρμες της τυπικής αξιολόγησης και από το άγχος της επίδοσης σε αυστηρά κατευθυνόμενες διαδικασίες.

Ο δημιουργικός λόγος αξιοποιείται διδακτικά

- ως προφορικός λόγος, μέσω της ανάγνωσης των κειμένων στην ολομέλεια της τάξης και της άμεσης ανατροφοδότησης,
- ως γραπτός λόγος, που εκφέρεται μέσω ποικίλων δραστηριοτήτων και αφηγηματικών τεχνικών ή κειμενικών ειδών,
- ως ψηφιακός, πολυτροπικός λόγος, που υλοποιείται με τη χρήση εικόνων, βίντεο, εφέ, τεχνητής νοημοσύνης και άλλων σύγχρονων πολυμέσων.

Η ποικιλία αυτή μπορεί να ελκύσει το ενδιαφέρον των παιδιών στη σχολική τάξη και να τα κρατήσει σε επαφή με το βίωμα της δικής τους καθημερινής πραγματικότητας.

Μέσω της δημιουργικής γραφής οι μαθητές και οι μαθήτριες μπορούν να επιτύχουν τα ακόλουθα:

- ✔ Να εκφραστούν προφορικά, γραπτά και πολυτροπικά, κατανοώντας βαθιά τη χρήση της γλώσσας και βελτιώνοντας την εκφραστική τους ικανότητα.
- ✔ Να δημιουργήσουν δικά τους κείμενα, αξιοποιώντας την αναγνωστική εμπειρία και τα πρότυπα παραδείγματα.
- ✔ Να γνωρίσουν και να εξοικειωθούν με αφηγηματικές τεχνικές.
- ✔ Να καταλάβουν τους μηχανισμούς κατασκευής ενός κειμένου και τη σημασία επιλογής συγκεκριμένων τεχνικών, όπως ο χρόνος αφήγησης, ο ρόλος του αφηγητή, το ρηματικό πρόσωπο κ.ά.
- ✔ Να πειραματιστούν με τον μετασχηματισμό κειμένων σε άλλα είδη, όπως ενός ποιήματος σε διήγημα ή ενός διηγήματος σε κινηματογραφικό σενάριο.
- ✔ Να πειραματιστούν με άλλα μέσα και τέχνες.
- ✔ Να εμπλακούν σε διασκεδαστικές βιωματικές δραστηριότητες με βάση λογοτεχνικά κείμενα.
- ✔ Να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν τις λογοτεχνικές επιλογές των συγγραφέων.
- ✔ Να γνωρίσουν σχήματα λόγου και να τα εντάξουν στα κείμενά τους.
- ✔ Να εκφράσουν τα συναισθήματά τους μέσα από τα κείμενα και τις δραστηριότητες.
- ✔ Να καλλιεργήσουν την κριτική τους σκέψη.
- ✔ Να καλλιεργήσουν τη φιλιαναγνωσία τους.
- ✔ Να βιώσουν την αίσθηση της συμμετοχής χωρίς τον φόβο του σωστού ή λάθους.
- ✔ Να βιώσουν την αίσθηση του επιτεύγματος και να τονώσουν το αυτοσυναισθημά τους.

Είναι φανερό από τα παραπάνω πως η δημιουργική γραφή αποτελεί ένα ισχυρό εργαλείο στα χέρια των εκπαιδευτικών και η ένταξή της στη σχολική τάξη προσφέρει μια ευχάριστη και ενδιαφέρουσα εμπειρία γνώσης και αυτογνωσίας. Άλλωστε, όπως επισημαίνει εύστοχα ο Οδυσσέας Ελύτης (1987: 476), όταν γράφουμε, υπακούμε σε ολόκληρο τον εαυτό μας:

« Γί' αυτό γράφω. Γιατί με γοητεύει να υπακούω σ' αυτόν που δε γνωρίζω,
που είναι ο εαυτός μου ολόκερος, όχι ο μισός... »

**Είναι σωστό να δίνουμε στο άγνωστο το μέρος που του ανήκει·
νά γιατί πρέπει να γράφουμε. »**

2. Η μικρή φόρμα: Το μικροδιήγημα Μπονζάι

Μαθαίνουμε...

Το Μπονζάι είναι μια ευφάνταστη ονομασία του μικροδιηγήματος έως 800 λέξεων (στην αγγλόφωνη λογοτεχνική παραγωγή έως 1.500), το οποίο, όπως και οι μικρογραφίες-δες δέντρων Μπονζάι, που θεωρούνται κανονικά δέντρα, αποτελεί ένα πλήρες διήγημα. Με συγκεκριμένες αφαιρετικές αφηγηματικές τεχνικές και σύμπτυξη λόγου, το Μπονζάι θέλει να χωρέσει μια ολόκληρη ιστορία μέσα σε λίγες λέξεις. Αυτή μπορεί να έχει την παραδοσιακή δομή (αρχή, μέση, τέλος) ή λόγω έλλειψης χώρου (λέξεων) να ξεκινάει από ένα σημείο στον χρόνο, από έναν τόπο που μας δίνεται στις πρώτες γραμμές και να καταλήγει σε ένα άλλο σημείο στον χρόνο ή σε έναν άλλο τόπο, αφήνοντας ανοιχτό το τέλος για το τι πρόκειται να συμβεί στη συνέχεια. Οι αναγνώστες και οι αναγνώστριες καλούνται να διαπιστώσουν τι προηγήθηκε της αρχής του διηγήματος και να φανταστούν τι θα ακολουθήσει, συμμετέχοντας τρόπον τινά στη δημιουργική διαδικασία. Το σημαντικό, όμως, για αυτό το είδος διηγήματος είναι να αφήνει μια πχ¹, τροφή για σκέψη όταν τελειώσει η ανάγνωσή του. Το κείμενο που ακολουθεί είναι μια δημοσιευμένη παρουσίαση λογοτεχνικών αξιώσεων του μικροδιηγήματος Μπονζάι, ενώ περισσότερα θεωρητικά κείμενα μπορούν να εντοπιστούν στο ιστολόγιο Μπονζάι του περιοδικού *Πλανόδιον* (στον συγκεκριμένο ιστότοπο έχει δημοσιευτεί η παρακάτω λογοτεχνική παρουσίαση του μικροδιηγήματος, βλ. Βιβλιογραφικές αναφορές).

Επιπρόσθετα, στο Β΄ μέρος (*Διαβάζουμε...*) θα βρείτε ένα δείγμα Μπονζάι, την *Απουσία*, του Αργύρη Χιάνη. Πρωτίτερα, ας προσεγγίσουμε τα χαρακτηριστικά και τους τρόπους γραφής των διηγημάτων Μπονζάι μαζί με τα εισαγωγικά κείμενα των Βασίλη Μανουσάκη και Ορχάν Παμούκ, αλλά και του Γιώργου Μαρκόπουλου από την ενότητα 3 (σ. 11-13, 17), που μπορείτε να αξιοποιήσετε ως αφετηρία για την ενότητα του μικροδιηγήματος και της μικροποίησης αντίστοιχα, αλλά και αναφορικά με το γιατί γράφουμε και, συγκεκριμένα, γιατί γράφουμε ποίηση.

Βασίλη Μανουσάκη, Το Μπονζάι ως Τεχνούργημα

Κλήθηκα να χωρέσω ένα ολόκληρο είδος σε μπουκάλι 750 λέξεων. Να μιλήσω για το ύφος, τη δομή του, τις τεχνικές του, τους συγγραφικούς του τρόπους ή ακόμα και για την ιστορία του. Και σκέφτηκα γράφοντας ετούτο εδώ το κείμενο πως αντί να τα πω όλα αυτά, που σίγουρα τα έχουν πει ή θα τα πουν οι συνομιλητές μου ή μπορείτε και να τα διαβάσετε στο εξαιρετικό ιστολόγιο που έχουν στήσει ο Γιάννης Πατίλης με την Ηρώ Νικοπούλου, θα ήταν καλύτερο να στηρίξω την αποψινή ομιλία σε μια αναλογία που θα σας δώσει κατά

¹ Απόπνος, επίγευση. Επειδή στο μικροδιήγημα υπονοούνται πολλά, ο αναγνώστης/η αναγνώστρια συμπληρώνει νοερά την ιστορία.

τη γνώμη μου να καταλάβετε τι είναι αυτό το είδος με το οποίο ολοένα και περισσότερος κόσμος ασχολείται και κυρίως και σημαντικότερο: ολοένα περισσότερος κόσμος διαβάξει.

Το διήγημα Μπονζάι, λοιπόν, είναι εκείνο το πλοίο που βλέπουμε και θανμάζουμε τοποθετημένο μέσα στα μπουκαλάκια σε κάποια όμορφα μαγαζιά με είδη δώρων το καλοκαίρι κι αναρωτιόμαστε: μα πώς τα κατάφερε ο συναρμολογητής του να το φτιάξει με τόση ακρίβεια σε τόσο μικρό χώρο; Κάθε κατάρτι είναι στη θέση που πρέπει να είναι, τα ιστία και τα πανιά φουσκωμένα για να δίνουν την αίσθηση του ταξιδιού, οι κάβοι μαζεμένοι και βλέπουμε ακόμα και μικρά ανθρωπάκια, καπετάνιο στο τιμόνι του карабиού ή ναύτες να τεντώνουν τα σκοινιά ενίοτε.

Και είναι αυτό στο οποίο εγώ προσωπικά θέλω να σταθώ απόψε και ομολογώ πως με έχει συνεπάρει στο συγκεκριμένο είδος, τόσο από άποψη συγγραφής όσο και από άποψη ανάγνωσής του. Το Μπονζάι ταξιδεύει, ρέει σαν το караби μας στο νερό, στο τιμόνι υπάρχει πρωταγωνιστής, οι χαρακτήρες του βοηθούν και προωθούν την υπόθεση σαν τους προαναφερθέντες ναύτες και όμως ταυτόχρονα όλα αυτά δεν γίνονται στην ανοιχτή θάλασσα της πλοκής ή τον ωκεανό των λέξεων, αλλά μέσα σε ένα μπουκάλι και πρέπει να γίνουν με τόση ακρίβεια που αν ο συγγραφέας του βάλει μια λέξη ή φράση παραπάνω θα βρει στα τοιχώματά του και το πλοίο του θα τσακιστεί.

Θα μου πείτε τώρα γιατί να τσακιστεί, να χαλάσει το διήγημα για μερικές λέξεις παραπάνω; Δεν υπονοώ φυσικά ότι θα χαλάσει ή θα χάσει την αξία του. Απλώς τα Μπονζάι είναι έτσι δομημένα και το σκεπτικό τους τόσο αυστηρό που οι ίδιοι οι συγγραφείς τους έχουν από πριν αποφασίσει πως ή θα παίξουν με τους κανόνες τους ή δεν θα τα γράψουν καθόλου. Είναι με άλλα λόγια η μοναδική φορά που ο συγγραφέας δεν αφήνεται ελεύθερος να δημιουργήσει, αλλά κάθε τόσο μετράει λέξεις για να δει αν τελικά μπορεί να πει αυτό που θέλει, χωρίς να ξεφύγει από ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Σε πιάνει άγχος, πιστέψτε με, αλλά αν πραγματικά αφεθείς στη μαγεία του μικρού χώρου, όπως θα μπορούσαμε να την αποκαλέσουμε, τότε σίγουρα θα γευτείς και θα διακρίνεις την πληρότητα που τελικά έχουν πολλά από αυτά τα διηγήματα, ενώ φαινομενικά ίσως δείχνουν πως δεν την έχουν, λόγω της μικρής τους φόρμας.

Ορχάν Παμούκ, Γιατί γράφω

μτφρ. Κατερίνα Σχινά

Γράφω γιατί νιώθω μια εσωτερική ανάγκη να γράψω. Γράφω γιατί δεν μπορώ να κάνω μια κανονική δουλειά, όπως οι άλλοι άνθρωποι. Γράφω γιατί θέλω να διαβάζω βιβλία σαν κι αυτά που γράφω. Γράφω γιατί είμαι θυμωμένος με όλους. Γράφω γιατί μ' αρέσει να κάθομαι σ' ένα δωμάτιο όλη μέρα γράφοντας. Γράφω

γιατί μπορώ να συμμετέχω στην πραγματική ζωή, μονάχα αλλάζοντάς την. Γράφω γιατί θέλω οι άλλοι, ολόκληρος ο κόσμος, να μάθουν τι ζωή ζήσαμε, και εξακολουθούμε να ζούμε, στην Ιστανμπούλ, στην Τουρκία. Γράφω γιατί αγαπώ τη μυρωδιά του χαρτιού, της μελάνης. Γράφω γιατί πιστεύω στη λογοτεχνία, στην τέχνη του μυθιστορήματος, περισσότερο απ' ό,τι πιστεύω σε οτιδήποτε άλλο. Γράφω γιατί μου έγινε συνήθεια, πάθος. Γράφω γιατί φοβάμαι μήπως ξεχαστώ. Γράφω γιατί μου αρέσει η φήμη και το ενδιαφέρον που φέρνει το γράψιμο. Γράφω για να είμαι μόνος. Ίσως γράφω επειδή ελπίζω να καταλάβω γιατί είμαι τόσο πολύ, πολύ θυμωμένος με όλους. Γράφω γιατί μου αρέσει να με διαβάζουν. Γράφω γιατί άπαξ και ξεκινήσω ένα μυθιστόρημα, ένα δοκίμιο, μια παράγραφο, θέλω να την τελειώσω. Γράφω γιατί όλοι περιμένουν από μένα να γράφω. Γράφω γιατί έχω μια παιδιάστικη πίστη στην αθανασία των βιβλιοθηκών και, κατά προέκταση, των βιβλίων μου στο ράφι. Γράφω γιατί με ενθουσιάζει να μεταμορφώνω όλη την ομορφιά και τον πλούτο του κόσμου σε λέξεις. Γράφω, όχι για να πω μια ιστορία αλλά για να συνδέσω μια ιστορία. Γράφω γιατί θέλω να δραπετεύσω από το αίσθημα ότι υπάρχει ένας τόπος όπου πρέπει να πάω, αλλά – όπως σε όνειρο – δεν τα καταφέρνω. Γράφω γιατί ποτέ δεν κατάφερα να είμαι ευτυχισμένος. Γράφω για να είμαι ευτυχισμένος.

Διαβάζουμε...

Αργύρη Χιόνη, *Απουσία*

Τη λέξη Απουσία την άκουσα, για πρώτη φορά, στο σχολείο. Ο δάσκαλος έπαιρνε απουσίες, ο απουσιολόγος έπαιρνε απουσίες... Γιατί τις παίρνανε, πού τις πηγαίνανε και τι τις κάνανε, ποτέ δεν κατάλαβα. Και επειδή, μικρός, ήμουν πολύ φιλάσθενος, παίρνανε συχνά και τις δικές μου απουσίες, χωρίς ωστόσο να νιώσω ποτέ ότι κάτι μου αφαιρούσαν, κάτι μου έλειπε.

Το ίδιο γινότανε και με τον πυρετό μου. Κάθε φορά που αρρώσταινα, μου 'λεγε η μάνα μου:

«Έλα, να σου βάλω το θερμόμετρο, να σου πάρω τον πυρετό».

Και μου 'βαζε το θερμόμετρο στη μασχάλη, αλλά τον πυρετό δεν μου τον έπαιρνε, γιατί ο πυρετός έμενε εκεί και μ' έψηνε, μέχρι που αποφάσιζε να φύγει από μόνος του και κάποιον άλλονε να βρει για να παιδέψει.

Είχα, όπως καταλαβαίνετε, ένα πρόβλημα με τις λέξεις που δεν χρησιμοποιούνταν κυριολεκτικά, που άλλα έλεγαν και άλλα εννοούσαν. Δεν είχα ακόμη μάθει τη μεταφορική χρήση τους· δεν ήμουν ακόμη ποιητής.

Αυτό συνέβη λίγο αργότερα. Θέλω να πω, άρχισα να γίνομαι ποιητής, όταν, με τη βοήθεια του νονού μου, έμαθα ότι η απουσία είναι πουλί. Ο νονός μου, ένας γλυκός, διαβασμένος και ευφάνταστος άνθρωπος, ζούσε με τη γυναίκα του, σε μια μεγάλη μονοκατοικία με εξίσου μεγάλο κήπο. Ακριβώς δίπλα (ένας ψηλός μαντρότοιχος ήταν το όριο), θρισκότανε η λαϊκή αυλή όπου εμείς, τέσσερα άτομα, καταλαμβάναμε, με ταπεινό νοίκι, ένα μόνο δωμάτιο χωρίς κανένα βοηθητικό χώρο.

Επειδή ο νονός μου, ενώ είχε μεγάλο σπίτι και μεγάλη καρδιά, δεν είχε παιδιά, αποφάσισε να αγαπάει εμένα σαν παιδί του. Μόλις, λοιπόν, γύριζε σπίτι απ' τη δουλειά (βιβλιοπώλης ήτανε), έβγαινε στον κήπο και ξερόδηχε. Αυτό ήταν το σύνθημά μας, ο μυστικός μας κώδικας, που σήμαινε «έφτασα μόλις, έλα!» κι εγώ προσέτρεχα αμέσως, γιατί όσο μ' αγαπούσε εκείνος, άλλο τόσο κι εγώ τον αγαπούσα.

Η αστική αυτή κατοικία, πλάι στη δική μας μίζερη αυλή, ήταν για μένα ένας κόσμος μαγικός, βγαλμένος κατευθείαν από τα παραμύθια. Και τι δεν υπήρχε εκεί μέσα: δρύινα θερνικωμένα πατώματα, παχιά χαλιά, που κάνανε το βάδισμα αθόρυβο σαν της γάτας, βιβλιοθήκες από τοίχο σε τοίχο, πίνακες ζωγραφικοί με υπέροχα τοπία από κάποιους άλλους κόσμους, εβένινοι μπουφέδες με απαστράπτοντα ασημικά μες στις διτρίνες τους, τραπέζια και καρέκλες με κεντητά λινά καλύμματα, ένα περίεργο σκεύος, μεγάλο σαν εικονοστάσι, που το λέγαν σαμοβάρι κι έβγαζε από ένα μικρό θρυσάκι, τσάι αρωματικό, κούπες τσαγιού από διάφανη κινέζικη πορσελάνη, μια τεράστια, σαν μικρός ελέφαντας, μαντεμένα σόμπα, επιχρισμένη με πράσινο σμάλτο, ένα ραδιόφωνο, καπλαντισμένο με καρυδιά, απ' όπου έρρεε, σχεδόν αδιάκοπα, μια μουσική που τήνε λέγαν κλασική, και παντού, από το μπάνιο ως το πιο μικρό δωμάτιο, το άρωμα λεβάντας απ' την κολόνια του νονού μου.

Σε μια γωνιά του μεγάλου σαλονιού (υπήρχε και μικρότερο για τις σύντομες ή αδιάφορες επισκέψεις) στεκόταν, πάνω σε βάθρο ξύλινο με τέχνη σκαλισμένο, έν' αδειανό κλουβί τόσο όμορφα φτιαγμένο, που επιθυμούσες να μικρύνεις, σαν καναρίνι ελάχιστος να γίνεις, μόνο και μόνο για να κατοικήσεις μέσα του.

Αργότερα, πολύ αργότερα, φωτογραφίες όταν πρωτοείδα του Ταξ Μαχάλ, κατάλαβα πως ήτανε πιστό συρμάτινο αντίγραφο αυτού του διάσημου τεμένους. Τότε, ωστόσο, το μόνο που παίδευε την παιδική μου σκέψη ήταν γιατί ένα τόσο όμορφο κλουβί έμενε άδειο. Ρώτησα λοιπόν, μια μέρα, τον νονό μου:

«Γιατί δεν έχει το κλουβί μέσα πουλί;».

«Έχει και παραέχει, μόνο που δεν το βλέπεις», μου αποκρίθηκε.

«Και πώς το λένε;» επέμεινα εγώ.

«Το λένε Απουσία», μου είπε.

«Και γιατί δεν κελαηδά;»

«Γιατί η απουσία εκτός από αόρατη είναι και βουβή· φωνή δεν έχει».

Αν και χαμογελούσε, λέγοντας μου αυτά τα λόγια, τα μάτια του δεν συμμετείχαν στο χαμόγελο· υπήρχε κάτι σκοτεινό μέσα τους, που μ' έκανε να σωπάσω, μολοντί είχα ακόμη πολλές απορίες σχετικά μ' αυτό το περίεργο πουλί.

Λίγο μετά τη συμπλήρωση των δεκατεσσάρων μου χρόνων και πριν προλάβω να του δείξω τα ποιήματα που είχα αρχίσει να γράφω, ο νονός μου πέθανε. Ήταν ο πρώτος μου νεκρός, κι ήταν η πρώτη φορά που ένιωθα την καρδιά μου σαν συρμάτινο Ταξ Μαχάλ, κατοικημένη απ' το αόρατο βουβό πουλί, την Απουσία.

Πέρασαν χρόνια πολλά από τότε, μεγάλωσα, ωρίμασα, σίτεψα· πλήθος πλέον τα σθησμένα κεριά, πλήθος οι αγαπημένοι μου νεκροί... Και μια μέρα, περιπλανώμενος μέσα στον ζωολογικό κήπο της Αμβέρσας, βρέθηκα, κάποια στιγμή, μπροστά σ' ένα τεράστιο, σιδερόφρακτο, άδειο κλουβί με μια πινακίδα στη βάση του, που έγραφε στα γαλλικά και στα φλαμανδικά: ABSENCE-AFWEZIGHEID².

Ίσως να ήταν κάποιος βελγικό αστείο ή, πάλι, μπορεί ο επιγραφοποιός να 'θελε να δηλώσει απλώς, με τρόπο βέβαια κάπως παράδοξο, ότι το ζώο, που όφειλε να είν' εκεί, απουσίαζε. Εγώ ωστόσο ταραχτήκα. Είδα, ξαφνικά, να επαληθεύεται αυτό που από καιρό υποπτευόμουν ότι η Απουσία δεν είναι πουλί αλλά θηρίο ανήμερο που, σιωπηλό και άφαντο, τρώει τα σωδικά μας, ώσπου να γίνουμε κενά τεμένη, μαισωλεία δαμπών αναμνήσεων.

Γράφουμε...

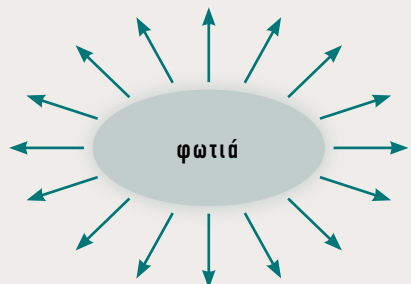
1) Αλλάξτε το ρηματικό πρόσωπο στην αφήγηση του μικροδιηγήματος και συζητήστε για το αποτέλεσμα που προκύπτει.

2) Ζωγράφισε ή βρες μια εικόνα που αντιπροσωπεύει για σένα το μικροδιήγημα που μόλις διάβασες ή το μικροποίημα (ποίημα εξαιρετικής συντομίας, ακόμη και λίγων συλλαβών) της ενότητας 3.

3) Μίλησε για τον αφηγητή/την αφηγήτρια. Απάντησε στις παρακάτω ερωτήσεις: ποιος είναι, τι σκέφτεται, τι θέλει, τι ελπίζει, τι φοβάται, γιατί αφηγείται έτσι;

4) Δημιούργησε μια ηχητική αφήγηση δίνοντας διαφορετικό τέλος (ή διαφορετική αρχή) στο μικροδιήγημα και ανέβασέ την στο περιβάλλον της ψηφιακής τάξης.

5) Δημιούργησε αστερισμό λέξεων γύρω από την κεντρική λέξη. Συγκεντρώσου και γράψε μια λέξη πάνω σε καθεμιά από τις γραμμές που βρίσκεται στις άκρες των

² Σημαίνουν ΑΠΟΥΣΙΑ στα αγγλικά και ολλανδικά, αντίστοιχα.

μικρών τόξων. Αξιοποίησε τις πέντε αισθήσεις σου κλείνοντας τα μάτια: σκέψου τι θα έβλεπες, άκουγες, άγγιζες, γεύσουν, ένιωθες. Κατάγραψε την πρώτη λέξη που σου έρχεται στο μυαλό, ακόμη κι αν δεν φαίνεται «λογική» ή «με συνοχή».

Ξαναγυρνώντας σε ό,τι έγραψες, θα δεις ότι ίσως προέκυψαν σχέσεις μεταξύ των λέξεων που εκφράζουν: το συνώνυμο και το αντίθετο, το γενικό και το ειδικό μέρος, αύξηση και μείωση του αριθμού λέξεων, αίτιο και αποτέλεσμα. Αξιοποίησε αυτές τις ιδέες για να τροποποιήσεις το μικροδιήγημα που διάβασες.

6) Σε δυάδες αναπαραστήσε το κείμενο, αφού μετατρέψτε το μικρό διήγημα (Μπονζάι) σε διάλογο, προσθέτοντας χαρακτήρες αν χρειαστεί.

7) Σε ομάδες, πάρτε το μικροδιήγημα που διαβάσατε και μετατρέψτε το σε θεατρικό έργο. Προσθέστε χαρακτήρες, φανταστείτε διαφορετική πλοκή και αναδείξτε πώς αυτό το κείμενο θα παιζόταν πάνω στη σκηνή.

8) Δημιουργήστε σε ομάδες μια ψηφιακή αφήγηση (με εργαλεία παραγωγής βίντεο) με την περιγραφή μιας σκηνής του διηγήματος κι έπειτα συγκρίνετέ την με τη γραπτή αφήγηση. Τι παρατηρήσατε; Ποιες είναι οι ομοιότητες και οι διαφορές; Ποια θεωρείτε πιο κοντά σ' εσάς;

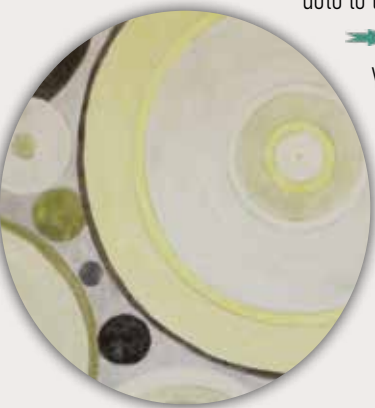
Προσέχουμε...

➡ Όσον αφορά τα μικροδιήγημα μπορούμε να αξιοποιούμε το ιστολόγιο του περιοδικού *Πλανόδιον* για να αντλούμε υλικό. Αναζήτησε [Πλανόδιον-Ιστορίες Μπονζάι | Ένα ιστολόγιο για το μικρό διήγημα].

➡ Φροντίζουμε να σεβόμαστε πάντα το όριο λέξεων και, αν θέλουμε, μπορούμε να εξασκηθούμε πρώτα στη σύμπτυξη κειμένων (με περίληψη και σύνοψη) ή να κάνουμε συνδέσεις με αντίστοιχη δραστηριότητα του μαθήματος της Λογοτεχνίας. Στη συνέχεια, μπορούμε να ορίσουμε στην αρχή ως όριο τις 300 λέξεις, μετά τις 150 λέξεις κι έπειτα τις 50 λέξεις για την ίδια δραστηριότητα.

➡ Τα μικροδιήγημα είναι πολύ πιθανό να μην έχουν την κλασική δομή (αρχή, μέση, τέλος), οπότε αυτό το τυπικό κριτήριο αξιολόγησης μπορεί να παραλειφθεί.

➡ Τα μικροδιήγημα πρέπει να αφήνουν μια επίγευση στους/στις αναγνώστες/αναγνώστριες, ώστε να κατανοήσουν αυτό που θέλουν ανάλογα με το βίωμά τους και λόγω της μικρής τους φόρμας να μπορέσουν να συμπληρώσουν εκείνοι/εκείνες τα κενά στην αφήγηση (δηλαδή τι προηγήθηκε ή τι έπεται ενδεχομένως). Αυτό, όπως σύντομα αναφέραμε, το λέμε «πχώ». Μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες από το μικροδιήγημα *Έν ειδει προλόγου - Ιστορίες Μπονζάι* και το αφιέρωμα *ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΗΓΗΜΑ*, Θεωρία-Κριτική-Συγκεκριμένες-Σχόλια. Αναζήτησε [ιστότοπος *bonsaistoriesflashfiction*].

3. Η μικρή φόρμα: χαϊκού, τάνκα, βιλανέλα, λίμερικ, μαντινάδα

Οι μικρές ποιητικές φόρμες (κατά σειρά: χαϊκού, τάνκα, βιλανέλα, λίμερικ, μαντινάδα), όπως θα δούμε στους παρακάτω ορισμούς και επεξηγήσεις, υπακούν σε πολύ συγκεκριμένους κανόνες, τόσο συλλαβών και στίχων, όσο και μορφής, οι οποίοι θα πρέπει να τηρηθούν πιστά, ώστε να δημιουργηθούν τέτοιου τύπου μικρά ποιήματα. Το παρακάτω ποίημα του Γ. Μαρκόπουλου επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα γιατί γράφουμε και, ειδικότερα, γιατί γράφουμε ποίηση. Το συμπεριλάβαμε ως εισαγωγή στη μικρή ποιητική φόρμα, καθώς μπορεί να ξεκινήσει και μια συζήτηση για την ποίηση γενικότερα μέσα στην τάξη.

Γιώργου Μαρκόπουλου, *Γιατί γράφω ποίηση*

Γράφω ποίηση, διότι νομίζω ότι
έτσι μετατρέπω τη χρυσαλίδα σε πεταλούδα.

Γράφω ποίηση για να βλέπω τον δρόμο
και να νομίζω πως είναι ποτάμι.

Γράφω ποίηση, διότι όπως έλεγε ο Τάσος Λειβαδίτης,
αυτή «είναι σα ν' ανεβαίνεις μια φανταστική σκάλα
για να κόψεις ένα ρόδο αληθινό».

Γράφω ποίηση διότι από μικρός πάλευα με τη θέα
μιας απέναντί μου μονίμως εγκαταλειμμένης αυλής
και στο τέλος έβγαινα πάντα νικημένος από την άκαμπτη μοναξιά της.

Γράφω ποίηση γιατί πιστεύω στην οδύνη του μπουκαλιού,
γιατί είναι το μόνο ωσάν εμέ πράγμα όπου στον λαιμό του
την βιασύνη, τον τρόπο του πνιγμού νιώθει.

Χαϊκού

Μαθαίνουμε...

Το **χαϊκού** (σημαίνει «αστείοσ στίχος») είναι μια ιαπωνική ποιητική φόρμα. Παραδοσιακά αποτελείται από τρεις ομάδες των 5, 7, 5 συλλαβών, οι οποίες τοποθετούνται σε τρεις στίχους για έμφαση ή σε έναν χωρισμένο με κενά. Το χαϊκού έχει συνολικά 17 συλλαβές, είναι η πιο σύντομη μορφή ποίησης στον κόσμο και διαβάζεται σε μια ανάσα. Στην εποχή μας, το έχουν αποκαλέσει το Twitter της ποίησης (Μελή, 2021).

Οι στίχοι των χαϊκού έχουν σκοπό να ανακαλέσουν μια μνήμη, μια εντύπωση στο μυαλό των αναγνώστων/αναγνώστριών και να δημιουργήσουν ένα συναίσθημα. Αυτή η διαδικασία είναι άμεση, καθώς η πολύ μικρή του φόρμα απαιτεί μόλις λίγα δευτερόλεπτα για να διαβαστεί.

Κυριότεροι εκπρόσωποι του χαϊκού είναι ο Ματσούο Μπασό και ο Μασσόκα Σίκι, ο οποίος του έδωσε και τη σημερινή του ονομασία, καθώς παλαιότερα (τον 15ο αιώνα) λέγονταν χαϊκά ή χόκου. Ο Μπασό, που θα ανακαλύψετε ενδεικτικά στο μέρος Β (*Διαβάζουμε...*), αποτελεί πολύ σημαντικό ποιητή χαϊκού, γιατί έδωσε σε αυτά σοβαρή και φιλοσοφική διάθεση, συνοδευόμενη από ποιητικό λυρισμό. Στην Ελλάδα, έχουν ασχοληθεί με τα χαϊκού πολλοί ποιητές και ποιήτριες – ενδεικτικά αναφέρουμε τον Γιώργο Σταυρόπουλο, τον Ζήσιμο Λορεντζάτο, τον Γιώργο Σεφέρη, τον Νάσο Βαγενά, τον Μιχάλη Γκανά, τον Αργύρη Χιόνη, την Ευανθία Γεωργούλη, τη Ρούλα Ιωαννίδου-Σταύρου. Μαζί με το ποίημα του πιο γνωστού δημιουργού χαϊκού, Ματσούο Μπασό, επιλέξαμε να παραθέσουμε ένα αντιπροσωπευτικό από τα «Δεκαέξι Χαϊκού» του Γ. Σεφέρη, επειδή εκείνος επανέφερε και καθιέρωσε το είδος στα ελληνικά γράμματα.

Διαβάζουμε...

Ματσούο Μπασό

Λουλούδια κερασιάς στο βραδινό ουρανό
κι ανάμεσά τους μελαγχολικό
ένα «έτοιμο-αύριο-ν' ανδίσει».

~

Χωριό που δε χτυπούν
καμπάνες – και τι κάνουν
τ' ανοιξιάτικα βράδια;

~

Μαύρο κοράκι κάθισε
σε δέντρο δίχως φύλλα –
σούρουπο φθινοπωρινής μέρας.

Γιώργος Σεφέρης

Στάξε στη λίμνη
μόνο μια στάλα κρασί
και σβήνει ο ήλιος.

~

Άδειες καρέκλες
τ' αγάλματα γυρίσαν
στ' άλλο μουσείο.

~

Τα δάχτυλά της
στο θαλασσί μαντίλι
κοίτα: κοράλλια.

Γράφουμε...

1) Το χαϊκού είναι μια εικόνα. Δημιουργήστε ένα βίντεο ή μια φωτογραφία που να απεικονίζει το χαϊκού που έγραψε η ομάδα σας στην τάξη.

2) Γράψτε ένα μικροδιήγημα 30 λέξεων για ένα από τα παραπάνω χαϊκού, χρησιμοποιώντας μια λέξη από κάθε στίχο του.

3) Ξαναγράψτε το χαϊκού του Γ. Σεφέρη αντικαθιστώντας όλες τις λέξεις θηλυκού ή αρσενικού ή ουδέτερου γένους με άλλες δικής σου επιλογής.

4) Επίλεξε ένα συναίσθημα που θέλεις να δημιουργήσεις με το χαϊκού που θα συνθέσεις. Ζωγράφισε στο μυαλό σου εικόνες που συνδέονται με τη φύση και που σου προκαλούν αυτό το συναίσθημα. Κατάγραψε τις ή ζωγράφισέ τις στο χαρτί.

5) Βρείτε ποιήματα χαϊκού που σας αρέσουν, εντοπίστε το θέμα τους και φέρτε τα στην ολομέλεια της τάξης. Στη συνέχεια, ανταλλάξτε τα ποιήματα με τους συμμαθητές και τις συμμαθήτριές σας και συγκρίνετε τη δική σας αρχική εκδοχή με τη νέα εκδοχή που γράφτηκε.

Προσέχουμε...

➡ Όσον αφορά τις μικρές φόρμες ποίησης, προσέχουμε να τηρούνται πάντα οι κανόνες συγγραφής τους (αριθμός στίχων, συλλαβές, μορφή). Το χαϊκού έχει συνολικά 17 συλλαβές σε τρεις ομάδες των 5, 7, 5 συλλαβών, οι οποίες τοποθετούνται σε τρεις στίχους για έμφραση ή σε έναν, χωρισμένο με κενά.

➡ Στις μικρές φόρμες ποίησης, για διευκόλυνση, τα θέματα ας είναι πολύ συγκεκριμένα, για παράδειγμα, μια εποχή του χρόνου.

Τάνκα

Μαθαίνουμε...

Αξίζει να σημειωθεί ότι το χαϊκού αρχικά αποτελούσε μέρος του τάνκα, μιας αλυσίδας ποιημάτων δηλαδή, που παρουσιάζονταν τόσο προφορικά όσο και γραπτά στην Ιαπωνία. Το **τάνκα** (σημαίνει σύντομο ποίημα) έχει 31 συλλαβές και πέντε στίχους συνολικά. Η μορφή ενός τάνκα είναι η ακόλουθη: ο πρώτος στίχος με 5 συλλαβές, ο δεύτερος με 7, ο τρίτος πάλι με 5 και ο τέταρτος πάλι με 7, για να καταλήξει στον πέμπτο -και τελευταίο στίχο- με 7 συλλαβές.

Βασικοί εκπρόσωποι του ποιητικού αυτού είδους είναι η Μάτση Χατζηλαζάρου, της οποίας παραθέτουμε ένα αντιπροσωπευτικό τάνκα, ο Γιώργος Σεφέρης, ο Νάσος Βαγενάς, ο Μιχάλης Γκανάς και ο Αργύρης Χιόνης, τάνκα του οποίου θα βρείτε στο μέρος Β (*Διαβάζουμε...*). Τα τάνκα του Α. Χιόνη απεικονίζουν ακριβώς τον φιλοσοφικό σφυγγό των ιαπωνικών τάνκα και είναι εναρμονισμένα με την κοσμική μοναξιά.

Διαβάζουμε...

Μάτση Χατζηλαζάρου

χλωμός ο ήλιος
ανοίγει της Αθήνας
τα ματόφυλλα

~

όλος ο κόλπος
ανασαίνει γαλάζια
μαρίδες πηδούν

~

το σκάφος τρέχει
ακτές ξεδιπλώνουνε
ό,τι δεις φθίνει

Αργύρης Χιόνης

Πέφτει το θράδι
Λουφάζουν στη μονιά τους
Όλα τ' αγρίμια
Πάψε κι εσύ ψυχή μου
Τη σελήνη ν' αλυχτάς

~

Όσο κι αν τρέχει
Ο λαγός το βόλι τρέχει
Γρηγορότερα
Κανείς λαγός ωστόσο
Δεν το πίστεψε ακόμα

~

Θαμπέ καθρέφτη
Στο γυαλί σου φυλακίζεις
Τα είδωλά μας
Μες στα δολά νερά σου
Αμέτρητοι πνιγμένοι

Γράφουμε...

1) Διάλεξε μια από τις μικρές ποιητικές φόρμες και γράψε ένα μικροποίημα (ποίημα εξαιρετικής συντομίας, ακόμη και λίγων συλλαβών) για ένα θέμα που πιστεύεις πως σε αφορά σήμερα.

2) Δημιούργησε με τη φαντασία σου μια σκηνή σαν να επρόκειτο να δημιουργήσεις ένα μικρό βίντεο για αυτήν. Περιγράψε τόπο, άτομα, αντικείμενα και δρώμενα της σκηνής (προφορικά ή γραπτά). Στη συνέχεια, γράψε δύο τάνκα που να σχετίζονται με αυτήν.

Προσέχουμε...

➡ Όσον αφορά τις μικρές φόρμες ποίησης, προσέχουμε να τηρούνται πάντα οι κανόνες συγγραφής τους (αριθμός στίχων, συλλαβές, μορφή).

➡ Εντοπίζουμε την εφαρμογή του μικροποιήματος στα δείγματα γραφής των ποιητών/ποιητριών, ώστε να γίνει καλύτερα αντιληπτό το είδος και η ιδιομορφία του.

Βιλανέλα

Μαθαίνουμε...

Η **βιλανέλα**, η εύθυμη και ρυθμική ιταλική λαϊκή ποίηση, αναπτύχθηκε τον 15ο και 17ο αιώνα. Αρχικά, τη συγκροτούσαν τραγούδια των χωρικών (vilani) και τα θέματά τους αντλούσαν από την ποιμενική ζωή. Οι βιλανέλες που γνωρίζουμε σήμερα μορφοποιήθηκαν, όταν ασχολήθηκαν μαζί τους οι έντεχνοι μουσικοί και ταυτόχρονα ποιητές στην Ιταλία και τη Γαλλία. Οι δυο επικρατέστερες μορφές βιλανέλας έχουν 19 και 13 στίχους αντίστοιχα και είναι δομημένες ως εξής: αποτελούνται από έξι στροφές, οι πρώτες πέντε στροφές είναι τρίστιχες, με ομοιοκαταληξία α β α, ενώ η τελευταία είναι τετράστιχη, με ομοιοκαταληξία α β α α. Προφανώς, έχουν σχεδιαστεί για να τραγουδιούνται, γι' αυτό έχουν ομοιοκαταληξία. Ο πρώτος στίχος της πρώτης στροφής επαναλαμβάνεται ως τρίτος στίχος της δεύτερης στροφής και της τέταρτης στροφής. Ο τρίτος στίχος της πρώτης στροφής επαναλαμβάνεται ως τρίτος στίχος της τρίτης στροφής και της πέμπτης στροφής. Κυριότεροι εκπρόσωποι της βιλανέλας στην Ελλάδα είναι ο Μάρκος Τσιμιμώκος και ο Γιάννης Σαραλής.

Διαβάζουμε...

Γιάννης Σαραλής, Η Φρόσω

Βγήκε η Φρόσω στο σεργιάνι,
Σαν την πούλια και γελάει
Με το κόκκινο φουστάνι.

Με τα φρούδια της γαϊτάνι
Και τον Κύρη της στο πλάι,
Βγήκε η Φρόσω στο σεργιάνι.

Με τα χρυσικά γιορτάνι
Πώς θεργολυγáει και πάει,
Με το κόκκινο φουστάνι!

Κι ο Στρατής του κυρ Μαργιάνη,
Στο κρασοπουλειό τα σπάει.
Βγήκε η Φρόσω στο σεργιάνι,
Με το κόκκινο φουστάνι!

Γράφουμε...

- 1) Γράψε ένα ολιγόστιχο ποίημα που να περιστρέφεται γύρω από το αγαπημένο σου χρώμα.
- 2) Γράψε ένα ποίημα μικρού μεγέθους (βιλανέλα) που να μιλά για τον/την ήρωα/ηρωίδα ενός λογοτεχνικού κειμένου και τη ζωή του/της στην επαρχία.
- 3) Δώσε στο ποίημα ένα άλλο όνομα ως τίτλο και προσάρμοσε τους στίχους του κάνοντας αλλαγές.
- 4) Επίλεξε, με κλειστά μάτια, μια περιοχή της Ελλάδας από τον χάρτη και σύνθεσε ένα μικροποίημα (βιλανέλα) που να μιλά για μια καθημερινή ασχολία (ή δουλειά ή έθιμο) των κατοίκων εκεί.

Προσέχουμε...

➡ Όσον αφορά τις μικρές φόρμες ποίησης, προσέχουμε να τηρούνται πάντα οι κανόνες συγγραφής τους (αριθμός στίχων, συλλαβές, μορφή).

Λίμερικ

Μαθαίνουμε...

Το **λίμερικ** είναι ένα είδος σατιρικής και χιουμοριστικής μικροποίησης, που αποτελείται από μια στροφή πέντε στίχων με ομοιοκαταληξία α α β β α. Πρόκειται στην ουσία για μικρά ανέκδοτα που απαγγέλλονται σε συγκεντρώσεις και στις παμπ στη Μεγάλη Βρετανία.

Η δομή του είναι η ακόλουθη:

1ος στίχος: παρουσίαση πρωταγωνιστή/πρωταγωνίστριας

2ος στίχος: βασική ιδιότητα ή παραξενιά του/της

3ος και 4ος στίχος: ενέργειές του/της και αντιδράσεις περιβάλλοντος

5ος στίχος: μια παραλλαγή του πρώτου στίχου και κλείσιμο

Ήταν ένα είδος ποίησης διαδεδομένης από το 1820. Μεταξύ άλλων εκδοχών για την προέλευση της ονομασίας, μία αναφέρεται στην πόλη της Ιρλανδίας Λίμερικ.

Ο Γ. Σεφέρης ασχολήθηκε για πάνω από 20 χρόνια με τα *λίμερικά* (Πασχάλης, 1989), όπως τα ονόμασε ο ίδιος, προσπαθώντας να τα αποδώσει στα ελληνικά. Έγραψε γύρω στα 40, που δημοσιεύτηκαν μετά τον θάνατό του στο *Τετράδιο Γυμνασμάτων Β΄*.

Ενδεικτικά στο Β΄ μέρος (*Διαβάζουμε...*), παραθέτουμε ένα λίμερικ του Έντουαρντ Λιρ, σημαντικού εκπρόσωπου των λίμερικ στην Αγγλία, και ένα του Γ. Σεφέρη.

Διαβάζουμε...

Έντουαρντ Λιρ

Έναν παράξενο άντρα από τη Δύση
Με στολισμένο ρούχο είχε ντύσει
Τον ρωτούσαν «Σου κάνει;»
Κι απαντούσε «Σαν φουστάνι!»
Ο δύστροπος άντρας από τη Δύση.

Γιώργος Σεφέρης

Ήτανε μια κοπέλα στο Πεκίνο
Που 'λεγε πάντα «Δώσ' μου κι απ' εκείνο!»
Και σαν της τα δώσαν όλα
Έσκασε σαν πασαβιόλα
Και την κλάψανε πολύ στο Πεκίνο.

Γράφουμε...

1) Γράψε ένα λίμερικ για τον ήρωα ή την ηρωίδα ενός λογοτεχνικού έργου που συμπάθησες περισσότερα. Σκέψου χαρακτηριστικά της εμφάνισης και της συμπεριφοράς του/της, όπως περιγράφονται από τον αφηγητή/την αφηγήτρια.

2) Σύνθεσε ένα λίμερικ που να σατιρίζει τον εαυτό σου! Ξεκίνα κάπως έτσι: Μια φορά που ο/η...

Προσέχουμε...

➡ Όσον αφορά τις μικρές φόρμες ποίησης, προσέχουμε να τηρούνται πάντα οι κανόνες συγγραφής τους (αριθμός στίχων, συλλαβές, μορφή).

➡ Στις μικρές φόρμες ποίησης, τα θέματα είναι αρκετά σκωπτικά και συγκεκριμένα, όπως η σάτιρα κάποιου χαρακτηριστικού ή συμπεριφοράς στο λίμερικ.

Μαντινάδα

Μαθαίνουμε...

Η **μαντινάδα** είναι αντιπροσωπευτικό είδος της αυθόρμητης προφορικής σύνθεσης και της λαϊκής μας παράδοσης. Δείγμα νησιωτικής έκφρασης, κατά κύριο λόγο, η μαντινάδα, το δημοτικό δίστιχο, είναι ένα είδος με πανελλήνια διάδοση αλλά με ιδιαίτερη εμφάνιση σε ορισμένες περιοχές, όπως η Κρήτη, η Κύπρος, η νησιωτική Ελλάδα και η Θράκη (Καψωμένος, 2010). Κατά τη διάρκεια ενός γλεντιού ή μιας κοινωνικής περίπτωσης, με αυτοσχεδιασμό οι συμμετέχοντες διαμορφώνουν ένα δίστιχο, με στίχους συνήθως δεκαπεντασύλλαβους και με ομοιοκαταληξία.

Η μαντινάδα αποτελεί μια καθολική εκφραστική φόρμα, με την οποία εκδηλώνεται η ποιητική διάθεση του λαού. Καλύπτει όλες τις εκδηλώσεις της ζωής και παρουσιάζει μια αξιοθαύμαστη ευελιξία που εκδηλώνεται με την επιβίωση και τη συνεχή επέκτασή της σε νέες θεματικές.

Διαβάζουμε...

Χίλια καλώς ορίσανε οι φίλοι οι γι' εδικοί μας
κι α δε χωρούν στο σπίτι μας, πάνω στην κεφαλή μας.

Μια μαντινάδα δε να πω απάνω στο κεράσι,
να ζήσει η νύφη κι ο γαμπρός, να ζήσει να γεράσει.

Τση θάλασσας τα κύματα όξω χτυπούν στην ξέρη,
αγάπη που 'χω απάνω σου ένας θεός το ξέρει.

Γράφουμε...

1) Διάβασε δυνατά μια από τις μαντινάδες αντικαθιστώντας μια λέξη της με μια άλλη, προσέχοντας να τηρείται η ομοιοκαταληξία.

2) Μιμήσου το ύφος της μαντινάδας και σύνθεσε μία που να αποτυπώνει τη βιοθεωρία του/της ήρωα/ηρωίδας ενός λογοτεχνικού κειμένου που διάβασες.

3) Ο μαθητής εκοίταξε όλα τα μαθητούδια...

(Δίνεται ο πρώτος στίχος της μαντινάδας και ζητείται η σύνθεση του επόμενου στίχου).

Προσέχουμε...

➡ Να μετράμε τις συλλαβές κάθε στίχου ώστε να είναι δεκαπέντε.

4. Το Φανταστικό, Η Επιστημονική Φαντασία – Μια σύντομη Εισαγωγή

Μαθαίνουμε...

Το φανταστικό και η επιστημονική φαντασία αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της καθημερινής ύπαρξης του ανθρώπου, ο οποίος από την προϊστορία έως σήμερα δημιουργεί μύθους και παραμύθια για να μπορέσει να εξηγήσει τα φυσικά, και πολλές φορές ανεξήγητα φαινόμενα, που συμβαίνουν γύρω του.

Από τη Μαίρη Σέλεϊ και τον *Φρανκεστάιν*, τον Μπραμ Στόκερ και τον *Δράκουλα*, τον Ιούλιο Βερν και τις επιστημονικές προφητείες του, τόν Έντγκαρ Άλαν Πόε και τις *Αλλόκοτες Ιστορίες* του, έως τον Τζ. Ρ. Ρ. Τόλκιν και τα βιβλία του *Ο Άρχοντας των Δαχτυλιδιών* και *Χόμπιτ*, τον Ισαάκ Ασίμοφ και τα λογοτεχνικά του βιβλία που θεμελίωσαν τους νόμους της ρομποτικής, τον Τζορτζ Λούκας και τις πασίγνωστες ταινίες της σειράς *Πόλεμος των Άστρων*, τον Σταν Λι και τα κόμικ του που έγιναν ταινίες της Marvel και της DC, τον Έλληνα καταξιωμένο σκηνοθέτη Γιώργο Λάνθιμο και την κινηματογραφική μεταφορά του *Poor Things* του Άλαστερ Γκρέι, συγγραφείς, σεναριογράφοι, σκηνοθέτες/σκηνοθέτιδες και γενικότερα δημιουργοί ασχολούνται με το φανταστικό και την επιστημονική φαντασία, παρουσιάζοντάς μας ποικίλους κόσμους είτε του παρελθόντος είτε του μέλλοντος.

Ο άνθρωπος δεν παύει ποτέ να σκέφτεται και να οραματίζεται ή να φαντάζεται το μέλλον του. Η πρακτική αυτή είναι δεδομένη λειτουργία του εγκεφάλου. Και μέσα από τη φαντασία, αναπόσπαστη της δημιουργίας, εξηγεί, διασκεδάζει, προβλέπει, δημιουργεί, εφευρίσκει, επιλύει ή αναλύει τη ζωή του.

Για τη φανταστική λειτουργία ο Τζ. Ρ. Ρ. Τόλκιν (2003: 73-75) υποστηρίζει:

Η φαντασία αποτελεί μια φυσική ανθρώπινη δραστηριότητα. Και οπωσδήποτε δεν αναιρεί ούτε προσβάλλει τη λογική. Δεν αμβλύνει την όρεξη, ούτε θολώνει την εποπτεία της επιστημονικής αλήθειας. Αντίθετα, όσο πιο οξείς και καθαρές είναι οι νοητικές, τόσο πιο δημιουργική θα είναι η φαντασία του. (... ..) Η δημιουργική φαντασία (...) είναι θεμελιωμένη στην αναγνώριση της πραγματικότητας. (...) Η φαντασία παραμένει ανθρώπινο δικαίωμα: δημιουργούμε σύμφωνα με τα μέτρα και την κλίση μας, γιατί έχουμε δημιουργηθεί (...) κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν ενός Δημιουργού...

Ο δομιστής κριτικός λογοτεχνίας Τσβέταν Τοντόροφ (1991: 53) ήταν ο πρώτος που μελέτησε κυρίως τη λογοτεχνία του φανταστικού, το οποίο κατηγοριοποίησε σε «παράξενο» και σε «θαυμαστό»:

Αν αποφασίσει [ο αναγνώστης] πως οι νόμοι της πραγματικότητας παραμένουν άθικτοι και επιτρέπουν την εξήγηση των φαινομένων που περιγράφονται, λέμε πως το έργο ανάγεται σ' ένα άλλο γένος: στο παράξενο. Αν, αντίθετα, αποφασίσει πως πρέπει να αποδεχτούμε νέους νόμους της φύσης, με τους οποίους μπορεί να εξηγηθεί το φαινόμενο, εισδύουμε στο γένος του θαυμαστού.

Είτε αλλόκοτο, είτε λογικοφανές, είτε επιστημονικά αποδεκτό, πλην όμως υπερβολικό, το φανταστικό και η επιστημονική φαντασία προσπαθούν να εξηγήσουν έναν κόσμο και να τον κάνουν βιώσιμο και αποδεκτό για τον άνθρωπο. Παρουσιάζοντας την ουτοπία ή τη δυστοπία, ονειρικούς και καλοκάγαθους χαρακτήρες ή δαίμονες και ζοφερές οντότητες, τα δύο αυτά είδη επιχειρούν να καταδείξουν όχι μόνο την

αιώνα πάλη καλού και κακού εσωτερικά στον άνθρωπο και εξωτερικά στις κοινωνίες που δημιουργεί, αλλά και να προκαλέσουν με έναν πιο διασκεδαστικό και ευφάνταστο τρόπο την εσωτερική αναζήτηση για το ποιο είμαστε τελικά μελετώντας την ανθρώπινη φύση και σκέψη. Άλλωστε ο Φρόνιτ και ο Γιουνγκ ασχολήθηκαν ενδελεχώς με το φανταστικό και οι μεν Φροϋδοικοί προσδιορίζουν ότι μέσω του φανταστικού ο άνθρωπος αναζητεί την ταυτότητά του, οι δε Γιουνγκιανοί ότι το φανταστικό συνδέεται με τα αρχέτυπα, τις σπουδαίες πνευματικές αναζητήσεις και το ταξίδι εσωτερικής αναζήτησης του ήρωα ή της ηρώιδας (Πολύζου, 2020).

Συνοψίζοντας, με τα λόγια του Τόλκιν (2003:89) για το τέλος ενός βιβλίου φαντασίας,

Το καλό τέλος αρνείται (...) την παγκόσμια τελική ήττα και με τον τρόπο του αποτελεί ευαγγέλιο, δίνοντάς μας μια φυεγαλέα ματιά της χαράς πέρα από τα όρια του κόσμου, μιας χαράς που είναι διαπεραστική σαν λύπη: επισημαίνουμε πως είτε υπάρχει ευαίωτο τέλος είτε ένα τέλος που δημιουργεί χαρμολύπη, μέσα από τη δημιουργική γραφή κειμένων φανταστικού ή επιστημονικής φαντασίας, θα μπορέσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες να φανταστούν και να οραματιστούν τον κόσμο τους, να εκφράσουν με στοχευμένες δραστηριότητες πώς θα ήθελαν να είναι ή πώς είναι σήμερα και να αναζητήσουν μέσα τους ώστε να δημιουργήσουν φανταστικούς χαρακτήρες και πλάσματα που πηγάζουν από δικά τους βιώματα και όνειρα.

Διαβάζουμε...

Παρακάτω θα βρείτε αντιπροσωπευτικά κείμενα από τη λογοτεχνία του φανταστικού και την επιστημονική φαντασία. Το πρώτο είναι ένα απόσπασμα από το κλασικό πλέον βιβλίο του Άγγλου συγγραφέα Τζ. Ρ. Ρ. Τόλκιν *Ο Άρχοντας των Δαχτυλιδιών*, που περιγράφει τον επικό αγώνα μιας συντροφιάς που αποτελείται από διάφορα πλάσματα στον φανταστικό κόσμο της Μέσης Γης ενάντια στο κακό και τον σκοτεινό άρχοντα Σάουρον. Πρόκειται για ένα από τα καλύτερα έργα του φανταστικού που έχουν γραφτεί ποτέ και ο Τόλκιν θεωρείται ως ο πατέρας αυτής της λογοτεχνίας. Τόσο *Ο Άρχοντας των Δαχτυλιδιών*, όσο και το βιβλίο που περιγράφει τα γεγονότα που προηγήθηκαν, το *Χόμπιτ*, έγιναν ταινίες από τον σκηνοθέτη Πίτερ Τζάκσον με τεράστια επιτυχία. Ο λόγος αξιοποίησης του συγκεκριμένου αποσπάσματος είναι ότι οι συγγραφείς του παρόντος Εγχειριδίου θεωρούν πως ο κόσμος που περιγράφεται στο συγκεκριμένο, υψηλής λογοτεχνικής αξίας έργο είναι πολύ κοντά στην κουλτούρα των μαθητών και μαθητριών της Α' Λυκείου.

Στη συνέχεια, επιλέχθηκε ένα διήγημα επιστημονικής φαντασίας του καταγόμενου από τη Ρωσία διάσημου συγγραφέα Ισαάκ Ασίμοφ («Η τελευταία ερώτηση», 1956), του οποίου το εξαιρετικά πλούσιο συγγραφικό έργο έχει λάβει πάμπολλες διακρίσεις. Στα βιβλία του θεμελίωσε τους τρεις νόμους της ρομποτικής (βλ. δραστηριότητα στο μέρος Γ). Οι μαθητές και οι μαθήτριες θα γνωρίσουν έναν από τους σπουδαιότερους συγγραφείς επιστημονικής φαντασίας όλων των εποχών, στου οποίου τα βιβλία έχουν στηριχθεί γνωστές ταινίες, όπως το *Εγώ, το Ρομπότ*, που είναι γνωστή στο νεανικό κοινό και μπορεί να αξιοποιηθεί και στη σχολική τάξη. Αξίζει επίσης να διαβαστεί ένα αξιόλογο άρθρο του Διονύση Π. Σιμόπουλου, «Ο Isaac Asimov και Η τελευταία ερώτηση».

Τζ. Ρ. Ρ. Τόλκιν, Ο Άρχοντας των Δαχτυλιδιών

μτφρ. Ε. Χατζηθανάση-Κόλλια

Οι Χόμπιτ είναι λαός ελάχιστα γνωστός μα πολύ αρχαίος, που παλιότερα ήταν περισσότεροι απ' ό,τι είναι τώρα. Αγαπούν την ειρήνη, την ηρεμία και την καλοοργανωμένη γη: μια καλοτακτοποιημένη και καλοκαλλιεργημένη περιοχή ήταν ο πιο αγαπημένος τους τόπος. Δε νιώθουν, δεν ένιωθαν κι ούτε τους άρεσαν μηχανές πιο πολύπλοκες απ' το φυσερό, το νερόμυλο ή τον αργαλειό, αν και ήταν επιδέξιοι στη χρήση των εργαλείων. Ακόμα και τα παλιά χρόνια ήταν γενικά ντροπαλοί μπροστά στους «Μεγάλους Ανθρώπους», όπως μας ονομάζουν, και τώρα μας αποφεύγουν με φόβο και είναι δύσκολο να τους βρει κανείς. Έχουν δυνατά αυτιά και ζωηρά μάτια και μολονότι έχουν την τάση να παχαίνουν και ποτέ δε βιάζονται χωρίς λόγο, είναι επιδέξιοι στις κινήσεις τους... Το ύψος τους διαφέρει και φτάνει από 60 εκ. ως 1,20 μ. του δικού μας μέτρου. Τώρα πια σπάνια φτάνουν τα 90 εκ. και οι ίδιοι λένε πως έχουν πάρει την κάτω βόλτα κι ότι ήταν ψηλότεροι τα παλιά τα χρόνια... Και για να μιλήσουμε για τους Χόμπιτ του Σάιρ, που ενδιαφέρουν την ιστορία μας, τον καιρό που είχαν ειρήνη και ευημερία, ήταν ένας αμέριμνος λαός. Ντύνονταν με φανταχτερά χρώματα, δείχνοντας ιδιαίτερη συμπάθεια στα κίτρινα και στα πράσινα. Αλλά σπάνια φορούσαν παπούτσια, γιατί τα πόδια τους είχαν σκληρές πατούσες και σκεπάζονταν με πυκνόσγουρες τρίχες, που έμοιαζαν πολύ με τα συνήθως καστανά μαλλιά του κεφαλιού τους. Γι' αυτό η μόνη τέχνη που ελάχιστα γνώριζαν ήταν εκείνη του παπουτσή. Είχαν όμως μακριά κι επιδέξια δάχτυλα και μπορούσαν να κατασκευάζουν πολλά άλλα πράγματα, πολύ όμορφα και χρήσιμα. Τα πρόσωπά τους, γενικά, ήταν περισσότερο καλόγνωμα παρά όμορφα: πλατιά, με ζωηρά μάτια, κόκκινα μάγουλα και στόμα που ήταν εύκολο στο γέλιο, στο φαί και στο πιετό. Και στ' αλήθεια γελούσαν, έτρωγαν κι έπιναν συχνά και με όρεξη, αφού τους άρεσαν σε όλες τις περιπτώσεις τα απλοϊκά αστεία και τα έξι γεύματα τη μέρα – όταν μπορούσαν να τα έχουν. Ήταν φιλόξενοι και τρελαίνονταν για πάρτι και δώρα, που απλόχερα χάριζαν και μ' ευχαρίστηση δέχονταν.

Ισαάκ Ασίμοφ, Η Τελευταία Ερώτηση

μτφρ. Διονύσης Π. Σιμόπουλος

Η τελευταία ερώτηση διατυπώθηκε για πρώτη φορά, στα μισοαστεία, την 21η Μαΐου 2061, κατά την εποχή που η ανθρωπότητα εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο προσκήνιο. Η ερώτηση ήταν το αποτέλεσμα ενός στοιχήματος πέντε δολαρίων υπό την επήρεια μέδης, και προέκυψε ως εξής.

Ο Αλεξάντερ Άντελ και ο Μπέρτραμ Λούπωβ ήταν δύο από τους πιστούς

φροντιστές του Μούλιτβακ. Γνώριζαν, όσο ήταν δυνατόν να γνωρίζουν ανθρώπινα πλάσματα, τι κρυβόταν πίσω από το ψυχρό του πρόσωπο, που κροτάλιζε και αναβόσθηνε, ένα πρόσωπο που απλωνόταν για μίλια και μίλια, το πρόσωπο αυτού του γιγάντιου υπολογιστή. Σε κάθε περίπτωση, είχαν μία σφαιρική αντίληψη ενός γενικού σχεδίου του κυκλώματος, που είχε εδώ και καιρό ξεπεράσει το σημείο όπου οποιοσδήποτε άνθρωπος θα μπορούσε να έχει ολοκληρωμένη αντίληψη του συνόλου.

Ο Μούλιτβακ ήταν αυτοπροσαρμοζόμενος και αυτοδιορθώμενος. Έπρεπε να είναι, διότι κανένας άνθρωπος δεν θα μπορούσε να τον διορθώσει και να τον προσαρμόσει αρκετά γρήγορα ή έστω, ικανοποιητικά γρήγορα. Έτσι, ο Άντελ και ο Λούπωβ φρόντιζαν τον τεράστιο γίγαντα επιφανειακά, όσο καλύτερα μπορούσαν. Τον τροφοδοτούσαν με στοιχεία, προσάρμοζαν τις ερωτήσεις στις ανάγκες του και μετέφραζαν τις απαντήσεις που τους έδινε. Εννοείται ότι οι ίδιοι, αλλά και όλοι οι συνεργάτες τους, δικαιούνται μέρος της δόξας του Μούλιτβακ.

Επί δεκαετίες, ο Μούλιτβακ βοηθούσε να σχεδιάσουν τα διαστημόπλοια και να προβλέψουν τις τροχιές που θα επέτρεπαν στον άνθρωπο να φθάσει στο Φεγγάρι, στον Άρη και στην Αφροδίτη. Αλλά, πέρα από αυτό, οι φτωχοί φυσικοί πόροι της Γης δεν μπορούσαν να υποστηρίξουν τα σκάφη. Τα μακρινά ταξίδια απαιτούσαν υπερβολικά πολλή ενέργεια. Η Γη αξιοποιούσε το κάρβουνο και το ουράνιο της με αυξανόμενη αποτελεσματικότητα, αλλά ήταν και τα δύο πεπερασμένης ποσότητας.

Αργά και σταθερά, ο Μούλιτβακ μάθαινε αρκετά ώστε να απαντήσει σε πλέον θεμελιώδη ερωτήματα με περισσότερο βάθος, έτσι ώστε την 14η Μαΐου 2061, αυτό που ήταν θεωρία, έγινε πράξη.

Η ενέργεια του ήλιου αποθηκευόταν, μετατρέπονταν και χρησιμοποιούνταν απευθείας από ολόκληρο τον πλανήτη. Όλη η γη αξιοποιούσε το φλεγόμενο κάρβουνο, το διασπώμενο ουράνιο, μέσω ενός διακόπτη που τα συνέδεε με έναν μικρό σταθμό, ο οποίος περιστρεφόταν γύρω από την γη, στο μέσον της απόστασης από το φεγγάρι. Ολόκληρη η γη λειτουργούσε μέσω αόρατων ακτινών ηλιακής ενέργειας.

Μετά από επτά ημέρες, πριν κοπάσει η δόξα του εγχειρήματος, οι Άντελ και Λούπωβ κατάφεραν τελικά να ξεφύγουν από τις δημόσιες εκδηλώσεις και να συναντηθούν ήσυχα εκεί όπου κανένας δε θα σκεφτόταν να τους αναζητήσει, στα έρημα υπόγεια δώματα, όπου διακρίνονταν τμήματα του πανίσχυρου θαμμένου σώματος του Μούλιτβακ. Αφρόντιστος, χασομέρης, συνδυάζοντας τα στοιχεία του με περιεκτικά, τεμπέλικα χτυπήματα, ο Μούλιτβακ είχε κερδίσει κι αυτός τις διακοπές του και οι φροντιστές του το κατανοούσαν.

Δεν είχαν καμία πρόδεση, αρχικά, να τον ενοχλήσουν.

Είχαν φέρει μαζί τους ένα μπουκάλι και σκόπευαν απλώς να ηρεμήσουν, με το μπουκάλι και την παρέα ο ένας του άλλου.

Είναι καταπληκτικό αν το σκεφθείς, είτε ο Άντελ. Το φαρδύ του πρόσωπο ήταν σκαμμένο από γραμμές κούρασης, καθώς ανακάτευε το ποτό του με ένα γυάλινο ραβδί, παρακολουθώντας τα παγάκια να χτυπούν αδέξια το ένα στο άλλο. Όλη η ενέργεια που μπορεί ποτέ να χρειαστούμε, δωρεάν. Αρκετή ενέργεια, αν θα θέλαμε, ώστε να λιώσουμε ολόκληρη την γη σε μία μεγάλη σταγόνα υγρού σιδήρου, και πάλι να μην μας λείπει η ενέργεια που θα δαπανούσαμε. Όλη η ενέργεια που θα μπορούσαμε να ξοδέψουμε, για πάντα και για πάντα και για πάντα.

Ο Λούπωβ έγειρε το κεφάλι του στο πλάι. Συνήθιζε να το κάνει αυτό, όταν ήθελε να εναντιωθεί σε κάτι, και ήθελε να εναντιωθεί τώρα, εν μέρει επειδή έπρεπε να κουβαλά τον πάγο και τα ποτήρια.

«Όχι για πάντα», είπε.

«Στο διάολο, σχεδόν για πάντα. Όσπου να εξαντληθεί ο ήλιος, Μπερτ».

«Αυτό δεν είναι για πάντα».

«Εντάξει, λοιπόν. Δισεκατομμύρια και δισεκατομμύρια χρόνια. Είκοσι δις, ίσως. Είσαι ευχαριστημένος;»

Ο Λούπωβ κύλησε τα δάχτυλά του ανάμεσα στα αραιά μαλλιά του, σαν να ήθελε να βεβαιωθεί ότι μερικά ήταν ακόμη εκεί, και ρούφηξε το ποτό του.

«Είκοσι δισεκατομμύρια χρόνια δεν είναι για πάντα».

«Πάντως, θα κρατήσει όσο υπάρχουμε, έτσι δεν είναι;»

«Το ίδιο και το κάρβουνο και το ουράνιο».

«Εντάξει, αλλά τώρα μπορούμε να αγκυροβολήσουμε κάθε σκάφος στον πλανητικό σταθμό και αυτό θα μπορεί να πάει στον Πλούτωνα και να επιστρέψει ένα εκατομμύριο φορές, χωρίς να ανησυχούμε για καύσιμα. Δεν γίνεται αυτό με κάρβουνο και ουράνιο. Ρώτα τον Μούλτιβακ, αν δε με πιστεύεις».

«Δεν χρειάζεται να ρωτήσω τον Μούλτιβακ. Το ξέρω».

«Τότε σταμάτα να επικρίνεις όσα έκανε για μας ο Μούλτιβακ», αρπάχτηκε ο Άντελ. «Τα κατάφερε μια χαρά».

«Ποιος είπε το αντίθετο; Το μόνο που λέω είναι ότι ο ήλιος δε θα κρατήσει για πάντα. Απλώς αυτό λέω. Είμαστε ασφαλείς για είκοσι δισεκατομμύρια χρόνια, αλλά μετά;» Ο Λούπωβ έτεινε ένα τρεμάμενο δάχτυλο στον άλλον. «Και μη μου πεις ότι θα αλλάξουμε ήλιο».

Επικράτησε σιωπή για λίγο. Ο Άντελ πλησίασε μερικές φορές το ποτήρι στα χείλη του, ο Λούπωβ έκλεισε τα μάτια του. Ησύχαζαν.

Ξαφνικά, τα μάτια του Λούπωβ άνοιξαν απότομα. «Σκέφτεσαι ότι θα αλλά-

ξουμε ήλιο όταν ο δικός μας εξαντληθεί, σωστά;»

«Δεν σκέφτομαι».

«Αυτό σκέφτεσαι. Η λογική σου είναι αδύναμη, αυτό είναι το πρόβλημά σου. Είσαι σαν τον τύπο της ιστορίας, που τον πιάνει ξαφνική νεροποντή και τρέχει κάτω από μια συστάδα δέντρων και καταφεύγει κάτω από ένα. Δεν ανησυχεί, γιατί σκέφτεται ότι μόλις μουσκέψει τελείως το δέντρο του, θα πάει κάτω από ένα άλλο».

«Το 'πιασα», είπε ο Άντελ. «Μη φωνάζεις. Όταν εξαντληθεί ο ήλιος, το ίδιο θα συμβεί και στ' άλλα αστέρια».

«Ανάδεμα, αυτό θα συμβεί», μουρμούρησε ο Λούπωβ. «Όλα ξεκίνησαν με την αρχική κοσμική έκρηξη, ότι κι αν ήταν αυτή, και όλα θα τελειώσουν όταν εξαντληθούν τ' αστέρια. Μερικά θα εξαντληθούν γρηγορότερα από άλλα. Τι στο διάολο, οι γίγαντες δεν βαστούν πάνω από εκατό εκατομμύρια χρόνια. Ο ήλιος θα αντέξει είκοσι δισεκατομμύρια χρόνια και ίσως οι νάνοι να κρατήσουν εκατό δισεκατομμύρια χρόνια. Αλλά μετά από ένα τρισεκατομμύριο χρόνια τα πάντα θα είναι σκοτάδι. Αρκεί να φθάσει η εντροπία στο μέξιμουμ, αυτό είναι όλο».

«Ξέρω τα περί εντροπίας», είπε ο Άντελ, για να διατηρήσει την αξιοπρέπειά του.

«Σιγά μην ξέρεις».

«Ξέρω όσα κι εσύ».

«Τότε ξέρεις ότι όλα θα τελειώσουν κάποια μέρα».

«Σύμφωνοι. Ποιος λέει όχι;»

«Εσύ, κακομοίρη μου. Είπες ότι έχουμε όση ενέργεια χρειαζόμαστε, για πάντα. Είπες “για πάντα”».

Ήταν η σειρά του Άντελ να αντιδράσει. «Ίσως μπορούμε να ξαναφτιάξουμε τα πάντα κάποτε», είπε.

«Ποτέ».

«Γιατί; Κάποια μέρα».

«Ρώτα τον Μούλιτβακ».

«Ρώτα τον εσύ. Στοιχηματίζω πέντε δολάρια ότι θα πει πως δεν γίνεται».

Ο Άντελ ήταν αρκετά πιωμένος για να προσπαθήσει και αρκετά νηφάλιος ώστε να μπορεί να χρησιμοποιήσει τα σωστά σύμβολα και τις απαραίτητες ενέργειες, ώστε να διατυπώσει την ερώτηση, η οποία, σε λέξεις, ήταν περίπου αυτή. Θα μπορέσει μια μέρα η ανθρωπότητα να επαναφέρει τον ήλιο στην αρχική του νεότητα, αφού εκείνος θα έχει πεθάνει από γηρατεία; Ίσως να μπορούσε να διατυπωθεί κάπως έτσι. Πώς θα μπορούσε η καθαρή ποσότητα εντροπίας του Σύμπαντος να μειωθεί δραστικά;

Ο Μούλιτβακ απέμεινε σιωπηλός, σαν νεκρός. Το αργό αναβόσθημα των

λυχνιών του σταμάτησε, οι μακρινοί ήχοι των κυκλωμάτων του σώπασαν. Κατόπιν, ενώ οι τρομαγμένοι τεχνικοί κρατούσαν την αναπνοή τους, ξαναγύρισε στη ζωή και το τηλέτυπο που ήταν προσαρμοσμένο στο πλάι του κουδούνισε και παρουσίασε πέντε τυπωμένες λέξεις. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΝΕΠΑΡΚΗ ΓΙΑ ΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ. «Πάει το στοίχημα», ψιθύρισε ο Λούμπωβ. Έφυγαν βιαστικά. Το επόμενο πρωί, πονοκεφαλισμένοι και με μουδιασμένα στόματα, είχαν και οι δύο ξεχάσει το συμβάν.

Ο Τζέροντ, η Τζεροντίν και οι Τζεροντέτ 1 και 2 παρακολουδούσαν την έναστρον εικόνα να μεταβάλλεται στην οδόνη, καθώς το πέρασμα διά μέσου του υπερχώρου ολοκληρωνόταν σε μία άχρονη στιγμή. Ξαφνικά, η εικόνα ενός διάσπαρτου με άστρα διαστήματος αντικαταστάθηκε από την κυρίαρχη παρουσία ενός μοναδικού, λαμπερού μαρμάρινου δίσκου.

«Είναι ο X-23», είπε με πεποίθηση ο Τζέροντ. Τα λεπτά του χέρια σφίγγονταν με δύναμη πίσω από την πλάτη του και οι αρθρώσεις τους άσπριζαν. Τα μικρά Τζεροντέτ, και τα δύο κορίτσια, δοκίμαζαν το υπερχωρικό πέρασμα για πρώτη φορά στη ζωή τους, και συνειδητοποιούσαν την στιγμιαία αίσθηση «μέσα-έξω». Γελούσαν και κυνηγιόντουσαν γύρω από την μητέρα τους, φωνάζοντας «φτάσαμε στον X-23».

«Ήσυχα, παιδιά», είπε αυστηρά η Τζεροντίν. «Είσαι σίγουρος, Τζέροντ;» «Πώς θα μπορούσα να μην είμαι;», ρώτησε ο Τζέροντ, παρατηρώντας το φούσκωμα του άμορφου μετάλλου κάτω από την οροφή. Διέτρεχε το δωμάτιο, για να εξαφανιστεί στον τοίχο και από τις δύο πλευρές. Είχε μήκος όσο και το σκάφος. Ο Τζέροντ δεν ήξερε και πολλά για το παχύ, μεταλλικό φούσκωμα, παρά μόνο ότι το αποκαλούσαν Μικροβακ, και ότι μπορούσε κάποιος να του απευθύνει ερωτήσεις, εάν ήθελε. Ότι σε κάθε περίπτωση, αυτό είχε την ευθύνη να οδηγήσει το σκάφος σε έναν προκαθορισμένο προορισμό, ότι τροφοδοτούνταν με ενέργεια από τους διάφορους υπογαλαξιακούς σταθμούς και ότι υπολόγιζε τις εξισώσεις για τα υπερχωρικά άλματα. Ο Τζέροντ και η οικογένειά του απλώς περίμεναν, διαβιώντας στα άνετα, κατάλληλα διαμορφωμένα διαμερίσματα του σκάφους. Κάποιος είχε πει κάποτε στον Τζέροντ ότι το «ΑΚ» στο τέλος του «Μικροβακ» σήμαινε «αναλογικό κομπιούτερ» στα αρχαία αγγλικά, αλλά είχε σχεδόν ξεχάσει ακόμα και αυτό.

Τα μάτια της Τζεροντίν ήταν υγρά, καθώς κοιτούσε την οδόνη.

«Δεν μπορώ να συγκρατηθώ. Νιώθω περίεργα που αφήνουμε την Γη».

«Γιατί, μα τον Πήτερ;» αναρωτήθηκε ο Τζέροντ. «Δεν είχαμε τίποτε εκεί. Θα έχουμε τα πάντα στον X-23. Δεν θα είσαι μόνη. Δεν θα είσαι πρωτοπόρος. Πάνω από ένα εκατομμύριο άνθρωποι βρίσκονται ήδη στον πλανήτη. Μεγαλοδύναμε, τα δισέγγονά μας θα ψάχνουν για νέους κόσμους, επειδή ο X-23 θα είναι υπερ-

πλήρης». Και μετά, ύστερα από μία στοχαστική παύση, «σου λέω ότι είμαστε τυχεροί που οι υπολογιστές ανακάλυψαν τα διαπλανητικά ταξίδια, έτσι όπως αυξάνεται ο πληθυσμός μας». «Ξέρω, ξέρω», είπε δυστυχισμένα η Τζεροντίν. Η Τζεροντέτ 1 έσπευσε να δηλώσει «ο Μίκροβάκ μας είναι ο καλύτερος του κόσμου». «Έτσι νομίζω κι εγώ» είπε ο Τζέροντ, ανακατεύοντας τα μαλλιά της.

Ήταν ωραίο συναίσθημα να έχεις τον δικό σου Μίκροβακ και ο Τζέροντ χαίροταν που ανήκε σε αυτή τη γενιά και όχι σε κάποια άλλη. Στα νεανικά χρόνια του πατέρα του, οι μοναδικοί υπολογιστές ήταν πελώριοι και καταλάμβαναν χιλιόμετρα επιφάνειας. Υπήρχε ένας και μοναδικός σε κάθε πλανήτη. Τους ονόμαζαν πλανητικούς ΑΚ. Μεγάλωναν διαρκώς σε μέγεθος επί μία χιλιετία και ξαφνικά, διά μιας, ήρθε η τελειοποίηση. Οι κρυσταλλολυχνίες αντικαταστάθηκαν από μοριακές βαλβίδες, έτσι ώστε και ο μεγαλύτερος πλανητικός ΑΚ να καταλαμβάνει μόλις τον μισό όγκο ενός διαστημόπλοιου.

Ο Τζέροντ ένωσε το ηθικό του να αναπτρώνεται, όπως κάθε φορά που σκεφτόταν ότι ο δικός του, προσωπικός Μίκροβακ ήταν πολλές φορές περισσότερο εξελιγμένος από τον αρχαίο και πρωτόγονο Μίκροβακ που είχε δαμάσει για πρώτη φορά τον Ήλιο. Ήταν σχεδόν τόσο περίπλοκος όσο ο πλανητικός ΑΚ της Γης (ο μεγαλύτερος όλων), εκείνος που είχε για πρώτη φορά λύσει το πρόβλημα της υπερχωρικής μετακίνησης και είχε καταστήσει δυνατά τα ταξίδια προς κάθε άστρο. «Τόσα πολλά άστρα, τόσοι πολλοί πλανήτες», αναστέναξε η Τζεροντίν, βυθισμένη στις σκέψεις της. «Φαντάζομαι ότι οι οικογένειες θα ταξιδεύουν σε καινούριους πλανήτες για πάντα, όπως εμείς τώρα». «Όχι για πάντα» χαμογέλασε ο Τζέροντ. «Θα σταματήσει κάποτε, μετά από δισεκατομμύρια χρόνια. Πολλά δισεκατομμύρια. Ακόμα και τα άστρα εξαντλούνται, ξέρεis. Πρέπει να αυξηθεί η εντροπία».

«Τι είναι η εντροπία, μπαμπά;» τσίριξε η Τζεροντέτ 2. «Η εντροπία, γλυκούλα μου, είναι μία λέξη που δείχνει πόσο θέλει το σύμπαν για να ξεκουρδιστεί. Όλα εξαντλούνται, να ξέρεis, όπως το μικρό σου ασύρματο ρομπότ, θυμάσαι;». «Δεν μπορείς να βάλεις καινούρια μπαταρία, όπως στο ρομπότ μου;» «Τα άστρα είναι οι μπαταρίες, αγάπη μου. Όταν χαθούν, δεν υπάρχουν άλλες μπαταρίες». Η Τζεροντέτ 1 άρχισε να ουρλιάζει. «Μην τ' αφήσεις, μπαμπά. Μην αφήσεις τα άστρα να χαθούν». «Τώρα, δεs τι έκανες» ψιθύρισε η Τζεροντίν, απελπισμένη. «Πώς να ξέρω ότι θα τις τρομάξει;» της ψιθύρισε ο Τζέροντ.

«Ρώτα τον Μίκροβακ» κλαψούρισε η Τζεροντέτ 1. «Ρώτα τον πώς θα ξαναβούν τα άστρα». «Έλα, προχώρα», είπε η Τζεροντίν. «Έτσι θα ησυχάσουν». (Η Τζεροντέτ 2 είχε αρχίσει επίσης να κλαίει). Ο Τζέροντ ανασήκωσε τους ώμους. «Ελάτε παιδιά. Θα ρωτήσω τον Μίκροβακ. Μην ανησυχείτε, θα μας πει». Ρώτησε τον Μίκροβακ, προσδέτοντας γρήγορα, «τύπωσε την απά-

ντηση». Ο Τζέροντ χούφτωσε την λεπτή λωρίδα φιλμ και είπε χαρούμενα «ορίστε, ο Μίκροβακ λέει ότι θα το φροντίσει όταν θα έρθει η ώρα, οπότε μην ανησυχείτε». Η Τζεροντίν είπε «και τώρα παιδιά, ώρα για ύπνο. Θα είμαστε σύντομα στο καινούριο μας σπίτι».

Ο Τζέροντ ξαναδιάβασε τις λέξεις στο λεπτό φιλμ πριν το καταστρέψει. «ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΝΕΠΑΡΚΗ ΓΙΑ ΛΟΓΙΚΗ ΑΠΑΝΤΗΣΗ». Έστρεψε την προσοχή του στην οδόνη. Ο X-23 ήταν ακριβώς μπροστά τους.

Γράφουμε...

1) Δημιούργησε έναν φανταστικό κόσμο (πρόσθεσε τόπο, χρόνο, περιγραφή) και τοποθέτησε μέσα σε αυτόν τα πλάσματα που ήδη έχεις σκεφτεί.

2) Φτιάξε ένα κολάζ με εικόνες, σχέδια και φωτογραφίες από φανταστικά πλάσματα, με σκοπό να παρουσιάσεις μια ιστορία.

3) Συζήτησε στην τάξη τη λειτουργία των επιθέτων στο παραπάνω διήγημα. Στη συνέχεια, διάλεξε ένα φανταστικό αντικείμενο και περιγράψέ το στην ολομέλεια αξιολογώντας επίθετα, ώστε να πείσεις για την αξία του. Αναλόγισου τι επιλογές έκανες.

4) Ο Ισαάκ Ασίμοφ δημιούργησε τους παρακάτω τρεις νόμους της ρομπωτικής (1942):

α. Το ρομπότ δε θα κάνει κακό σε άνθρωπο, ούτε με την αδράνειά του θα επιτρέψει να βλαφτεί ανθρώπινο ον

β. Το ρομπότ πρέπει να υπακούει τις διαταγές που του δίνουν οι άνθρωποι, εκτός αν αυτές οι διαταγές έρχονται σε αντίθεση με τον πρώτο νόμο

γ. Το ρομπότ οφείλει να προστατεύει την ύπαρξή του, εφόσον αυτό δεν συγκρούεται με τον πρώτο και τον δεύτερο νόμο.

Γράψτε συνεργατικά την ιστορία ενός ρομπότ που ακολουθεί τους τρεις παραπάνω νόμους. Μπορείτε να χρησιμοποιήσετε αφηγηματικές τεχνικές που έχετε διδαχθεί. Ως προς την πλοκή, θα μπορούσατε να ακολουθήσετε «σκυτάλη» συγγραφής, γράφοντας ο/η ένας/μία μετά τον/την άλλον/άλλη ή να τοποθετήσετε τη δράση σε ένα δυστοπικό ή ουτοπικό μέλλον που από κοινού θα έχετε συμφωνήσει.

5) Συνεργατικά σε ομάδες, σκεφτείτε μια εφεύρεση του μέλλοντος και παρουσιάστε την ιδέα σας, ακολουθώντας τις παρακάτω ερωτήσεις: Τι είναι; Τι προσφέρει; Ποιοι τη χρησιμοποιούν; Πώς είναι; Από τι είναι κατασκευασμένη;

6) «Ταξίδεψε στο παρελθόν», πριν την τηλεόραση ή το κινητό τηλέφωνο ή τον ηλεκτρονικό υπολογιστή. Παρουσίασε στους ανθρώπους του τότε μια από τις τρεις αυτές τεχνολογικές εφευρέσεις σαν να είσαι ταξιδιώτης/ταξιδιώτισσα από το μέλλον, απαντώντας σε ανάλογες με τις προηγούμενες ερωτήσεις.

7) Έχουμε τα εξής θέματα: επιπτώσεις επιστήμης στον άνθρωπο, φύση και τεχνολογία, μάχη καλού με κακό, ηρωικό ταξίδι. Σε ομάδες, δημιουργήστε τους/τις ήρωες/ηρωίδες που θα τα αντιπροσωπεύουν μέσα σε κείμενα του φανταστικού ή της επιστημονικής φαντασίας: κρατήστε σημειώσεις για τον τρόπο σκέψης τους, τη συμπεριφορά τους, τα εξωτερικά τους χαρακτηριστικά.

8) Δες μια ταινία επιστημονικής φαντασίας και μίλησε για αυτήν αναρτώντας στην ψηφιακή τάξη ένα ηχητικό αρχείο που θα εστιάζει στο θέμα και τις κεντρικές της ιδέες. Μπορείς να παρακολουθήσεις τις ταινίες: Πόλεμος των Άστρων, Εγώ, το Ρομπότ, Μάτριξ, Οι Άνδρες με τα Μαύρα, Φύλακες του Γαλαξία, Φαρενάιτ 451 και πολλές άλλες (βλ. σχετικά τις προτεινόμενες επεκτάσεις στα βιβλία της Λογοτεχνίας και της Γλώσσας Α' Λυκείου).

Προσέχουμε...

➡ Να επισημόνουμε τα στοιχεία που συνθέτουν ένα διήγημα φαντασίας:

Το φανταστικό περιλαμβάνει γεγονότα και πρόσωπα που δεν συναντάμε στην πραγματική ζωή, όπως: ήρωες/ηρωίδες με υπερφυσικές δυνατότητες, σε μαγικές ή υπερφυσικές καταστάσεις, ομιλούντα ζώα ή όντα, απίθανα μέρη, αντικείμενα με ανθρώπινα χαρακτηριστικά κ.ά. Η πλοκή συνήθως εστιάζει στον πόλεμο του καλού με το κακό, τον κύκλο των εποχών ή της ζωής, την πορεία ενός/μιας ήρωα/ηρωίδας, τη μάχη με ένα τέρας. Οι αξίες που συνήθως αναφέρονται είναι η υπεράσπιση της τιμής, η αφοσίωση, η κυριαρχία του αγαθού, η αναζήτηση του πολύτιμου, η θυσία, η μοίρα έναντι της ελεύθερης βούλησης κ.ά.

➡ Στο ξεκίνημα της ενασχόλησής μας με τα είδη του φανταστικού, της επιστημονικής φαντασίας και του εικονογραφημένου μυθιστορήματος μπορούμε να ανταλλάξουμε απόψεις στη σχολική τάξη:

- Μπορεί το φανταστικό ή η επιστημονική φαντασία να μας βοηθήσει να υπερβούμε τα όρια του εαυτού μας;
- Ποιες ταινίες/σειρές φαντασίας ή επιστημονικής φαντασίας έχετε δει (Marvel, DC, Πόλεμος των Άστρων, Άρχοντας των Δαχτυλιδιών, και πολλές άλλες); Τι σας έκανε περισσότερο εντύπωση σε αυτές;
- Η αναζήτηση του εαυτού: Ταυτιστήκατε ποτέ με έναν φανταστικό λογοτεχνικό ή κινηματογραφικό ήρωα ή ηρωίδα και αν ναι, γιατί; Αν όχι, γιατί; Ποια χαρακτηριστικά θα θέλατε να έχετε από αυτόν/αυτήν;

- Οι δραστηριότητες δημιουργικής γραφής μπορούν να ξεφεύγουν από τα καθιερωμένα και να δίνουν μια πλούσια διάσταση των θεματικών που εξετάζονται, η οποία θα είναι συμβατή με τη σύγχρονη ζωή.

- Μέσα από τα πλάσματα ή τους/τις ήρωες/ηρωίδες που πλάθουμε, εξωτερικεύουμε στοιχεία του εαυτού μας. Είναι σημαντικό, λοιπόν, να νιώσουμε όλοι στην τάξη ελεύθεροι/ελεύθερες να δημιουργήσουμε όποιον κόσμο ή χαρακτήρα θέλουμε.

5. Γκράφικ νόβελ (Εικονογραφημένο μυθιστόρημα/αφήγηση)

Μαθαίνουμε...

Ως γκράφικ νόβελ (εικονογραφημένο μυθιστόρημα/αφήγηση) ορίζεται ένα κόμικ βιβλίο που είναι μακροσκελές, άνω των 150 σελίδων και άνω των 40.000 λέξεων, και πρωτότυπο, συνήθως όχι η διασκευή κάποιου λογοτεχνικού έργου. Η μορφή του δηλαδή ομοιάζει με το πολυπρόσωπο μυθιστόρημα (Σαμπανίκου & Κρητικής, 2017). Στην Ελλάδα, παρά την καθιέρωση του όρου, ως γκράφικ νόβελ «χαρακτηρίζεται τόσο ένα κόμικ βιβλίο που αφηγείται μια ιστορία (και έχει την έκταση ενός μυθιστορήματος), όσο και ένα άλμπουμ ή μια συλλογή διαφορετικών διηγήσεων» (Σελιδοδείκτες, Πύλη για την ελληνική γλώσσα). Η ασάφεια ευνοεί την πληθωριστική χρήση του όρου, με αποτέλεσμα αρκετοί εκδότες και δημιουργοί να προσδιορίζουν πλέον τα έργα τους ως τέτοια, ακόμα και όταν το θέμα ή η έκτασή τους δεν δικαιολογεί τη χρήση του όρου ή όταν αυτά δεν διαφέρουν σε τίποτε από τα γνωστά «άλμπουμ κόμικς» (*Το Βήμα*, 04.08.2018). Υπάρχουν σπουδαίοι/σπουδαίες Έλληνες/Ελληνίδες δημιουργοί που είτε δημιουργούν πρωτότυπα έργα είτε διασκεύαζουν αυτούσια λογοτεχνικά έργα είτε καινοτομούν σε αυτά με διακειμενικές, αυτοαναφορικές ή άλλες δημιουργικές προσθήκες. Οι Θανάσης Πέτρου, Δημήτρης Βανέλλης, Απόστολος Δοξιάδης - Χρίστος Χ. Παπαδημητρίου - Αλέκος Παπαδάτος - Annie Di Donna, Σολούρ, Παναγιώτης Πανατζής (Pan Pan) κ.ά. έχουν επιδείξει πλούσιο δημιουργικό έργο στον ελληνικό και διεθνή χώρο.

Κεντρικός ήρωας του Παναγιώτη Πανατζή
(Καπετάν Μιχάλης, Διόπτρα)

Κεντρικός ήρωας του Σολούρ (Νίκος Καζαντζάκης, ΖΟΡΜΠΑΣ, Πράσινη πέτρα ωραισιότατη, Διόπτρα)

Διαβάζουμε...

Ακολουθεί ένα απόσπασμα από τον *Σπάιντερμαν*, τον ήρωα που είναι ιδιαίτερα γνωστός στο εφηβικό κοινό. Παράλληλα, στο Συγγραφικό Σημειωματάριο της Α΄ Λυκείου προσεγγίζεται το 1936: *Ετοιμόρροπη δημοκρατία*, του Θ. Πέτρου, το οποίο αντιπροσωπεύει τον αυστηρό ορισμό του γκράφικ νόβελ περί πρωτοτυπίας. Επίσης, στο παρόν Εγχειρίδιο, επιλέξαμε αποσπάσματα μιας πολύ δημιουργικής διασκευής του *Ζορμπά* από τον Σολούρ, για να έχουμε τη δυνατότητα δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής που στηρίζονται στη διακειμενικότητα και την αυτοαναφορικότητα.

Κεντρικός ήρωας του Σολούρ (Νίκος Καζαντζάκης, ΖΟΡΜΠΑΣ, Πράσινη πέτρα ωραισιότατη, Διόπτρα)

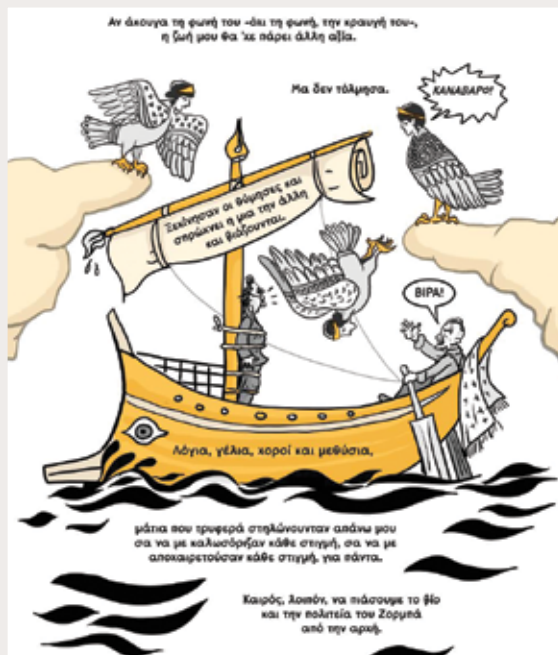
Σελίδα 1

Σελίδα 2 (απόσπασμα)

Σελίδα 2 (απόσπασμα)

Σελίδα 327

Σελίδα 47

Γράφουμε...

Προτείνονται δραστηριότητες, που αξιοποιούν τη φαντασία και τη δημιουργικότητα των μαθητών και μαθητριών σε ένα σύγχρονο λογοτεχνικό είδος.

1) Σε ομάδες, πάρτε ένα από τα κείμενα (μικροδιήγημα, μικροποίηση, φανταστικό, επιστημονική φαντασία ή γκράφικ νόβελ) που διαβάσατε σε αυτήν την ενότητα και δραματοποιήστε το θεατρικά. Προσθέστε χαρακτήρες, φανταστείτε διαφορετική πλοκή και δείξτε πώς αυτό το κείμενο θα παιζόταν πάνω στη σκηνή συνθέτοντας το θεατρικό του σενάριο.

2) Αναζήτησε και άλλα γκράφικ νόβελ και προσπάθησε να ανικνεύσεις τη δομή τους και τον τρόπο που είναι φτιαγμένα.

3) Συνέχισε την ιστορία του *Spiderverse*: Μάχη Επιβίωσης των σελίδων που μόλις διάβασες σαν να είσαι ένα τρίτο πρόσωπο που γνωρίζει τι συνέβη και το αφηγείται στο κοινό. Επικεντρώσου όχι μόνο στο τι συνέβη, αλλά και στο τι ένιωσαν οι πρωταγωνιστές.

4) Σε δυάδες, πάρτε την εικόνα του γκράφικ νόβελ ΖΟΡΜΠΑΣ, Πράσινη πέτρα ωραιοτάτη και φτιάξτε καινούριους διαλόγους, όπως θα τους θέλατε εσείς να είναι.

5) Πώς εξελίσσονται οι χαρακτήρες;

6) Σχολιάστε την επιλογή χρωμάτων στο έργο του Soloúr.

7) Παρατηρήστε τα ακόλουθα κείμενα (παλυτροπικά και γραπτά) και συγκρίνετέ τα με την εικονογράφηση του Soloúr. Πώς λειτουργεί η κάθε τέχνη (ζωγραφική, γραφή), όταν αφηγείται;

(Το απόσπασμα στη φωτογραφία είναι από τη διασκευή του Κώστα Βάρναλη, Αφιέρωμα Ατέχνως)

β. Δον Κικώτης: "Να αλλάξεις τον κόσμο φίλε μου Σάντσο, δεν είναι τρέλα, ούτε ουτοπία. Είναι δικαιοσύνη!"

γ.

Απεικόνιση του Δον Κικώτη, από τον Pablo Picasso στα 1955, με τον προσγειωμένο βοηθό του Σάντσο Πάντσο (βλ. πηγή [Σε-λιδοδείκτες](#), «Λογοτεχνικοί χαρακτήρες, ιδεολογία και στερεότυπα»)

δ.

Σειρήνες και κόκορες. Αμφορέας, 540 π.Χ.
Πηγή: [The Met museum](#)

ε. Πλησιάζαμε φαίνεται στο νησί των σειρήνων. Και τότε έβαλα μπρος το σχέδιο που είχα συλλάβει νωρίτερα. Πήρα ένα στρογγυλό κομμάτι κερι και το έκοψα σε λεπτές φέτες με τον σουγιά μου. Ύστερα μάλαξα το κερι με τα δάχτυλά μου ώσπου έγινε εύπλαστο. Οι άντρες ήδη ενήμεροι έρχονταν ένας ένας και τους βούλωνα τ' αυτιά με το κερι. Αμέσως μετά με έδεσαν γερά στο μεσιανό κατάρτι.

[...] Τι ήταν αυτό; μια θεία μουσική που ανέβαινε κατά κύματα υπαγορεύοντας στη θάλασσα το λίκνισμα του χορού της. Οι φωνές τους έρχονταν από παντού. Άλλοτε νόμιζες πως ήταν τρεις κι άλλοτε χίλιες δεκατρείς. Ανατρίχιασα, ήθελα να λυθώ. Προσπάθησα να ξεχωρίσω τα λόγια. Όμως λόγια δεν υπήρχαν.

Άρχισα να δοκιμάζω δικά μου, ακατάληπτα σαν ξόρκια ή προσευχές: Αμαρόκανα, Βιλαλάικα... Κι αυτές τα έπαιρναν και τα προσάρμοζαν πάνω στη μελωδία και τις φωνές τους.

Πρωτόγνωρη και συγκλονιστική εμπειρία. Ήθελες να φύγεις. Να φύγεις από όλους και από όλα και να πας προς αυτές. Να ξεκολλήσεις από τον εαυτό σου, που δεν τον άντεχες άλλο 'σαν να 'ταν ρούχο εφαρμοστό, σε στένευε αφόρητα.

Προσπαθούσα να λυθώ μανιασμένα. Ζητούσα από τους άντρες να με βοηθήσουν τότε με παρακάλια και τότε με φοβέρες. Καλά δασκαλεμένοι όμως αυτοί, έσφιγγαν πιο πολύ τα σκοινιά.

Περάσαμε γρήγορα το νησί, ώσπου δεν έφταναν στα αυτιά μας πια οι θείες τους φωνές.

Ακόμα και τώρα τόσο καιρό μετά ακούω καμιά φορά το τραγούδι τους μέσα στη νύχτα και αλαφιάζομαι.

(Γκανάς, 2014: 135-136)

8) Επιλέξτε ένα φανταστικό ή υπαρκτό πρόσωπο και αποτυπώστε το σε γκράφικ νόβελ σύμφωνα με τις παρακάτω οδηγίες. Σημειώστε τις επιλογές σας οι οποίες θα αναδείξουν καλύτερα τις συγγραφικές σας προθέσεις ως προς:

- τον τρόπο έκφρασης του/της ήρωα/ηρωίδας (μπαλόνια λόγου και σκέψης)
- την παρουσία του/της αφηγητή/αφηγήτριας: το πλαίσιο αφήγησης, τη λεζάντα
- την απεικόνιση της κίνησης και του ήχου
- την κλίμακα κάδρου: γενικό/μακρινό πλάνο, κοντινό πλάνο
- την οπτική γωνία (στο ύψος των ματιών, από ψηλά, από χαμηλά)
- την αφηγηματική ροή (σχεδιάστε πρόχειρα ή αποτυπώστε ένα εικονοσενάριο με τις βασικές σκηνές πλοκής). Θα έχετε γραμμική χρονική αφήγηση ή θα εντάξετε ανάδρομη ή θαμιστική;
- το χρώμα και το φως

Προσέχουμε...

Λόγω της ιδιαίτερης φύσης του κειμενικού είδους του γκράφικ νόβελ, εντοπίζουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του:

➡ **Λειτουργία της εικόνας:** Το καρέ/πάνελ αποτελεί βασικό στοιχείο του γκράφικ νόβελ, είναι η μικρότερη αφηγηματική μονάδα. Στο πλαίσιο αυτού εκτυλίσσονται η πλοκή και η δράση και αποκρυσταλλώνονται οι χαρακτήρες. Η διαδοχή των πάνελ ορίζει και την εξέλιξη της αφήγησης.

➡ **Τρόπος έκφρασης των ηρώων/ηρωίδων:** Τα μπαλόνια λόγου (speech bubbles) και σκέψης (thought bubbles) είναι τα στοιχεία τα οποία στηρίζουν τη δράση και την εξέλιξη της ιστορίας.

➡ **Παρουσία του/της αφηγητή/αφηγήτριας:** το πλαίσιο αφήγησης ή λεζάντα (caption) αποτελεί την παρουσία του αφηγητή/της αφηγήτριας ή λειτουργεί ως τοπική ή/και χρονική ένδειξη για την πορεία της ιστορίας και γεμίζει αποκλειστικά με λέξεις.

➡ **Απεικόνιση της κίνησης και του ήχου:** η ηχητική πλαισίωση (sound effect), ως προς το είδος και την ένταση, είναι ένας από τους παράγοντες που ρυθμίζουν τον τόνο της δράσης.

➡ **Κλίμακα κάδρου:** το κάδρο έχει ρόλο κυρίως διαχωριστικό. Ορίζει τα όρια των πάνελ και λειτουργεί όπως τα σημεία στίξης στα αντίστοιχα λεκτικά κείμενα. Γενικό/μακρινό πλάνο (long shot) ή κοντινό πλάνο (close up) ρυθμίζουν, εκτός από την ένταση της δράσης, και το αφηγηματικό βάθος της σκηνής που εικονίζεται.

➡ **Επιλογή οπτικής γωνίας για την απεικόνιση της εξέλιξης της ιστορίας:** παρακολουθούμε τη δράση από την οπτική γωνία ενός όρθιου ανθρώπου-παρατηρητή που βρίσκεται στο ίδιο επίπεδο με τους ήρωες ή από ένα σημείο που βρίσκεται πιο ψηλά από τη δράση ή πιο χαμηλά από το πεδίο της.

➡ **Αφηγηματική ροή:** είναι ένας γενικός όρος που δηλώνει τη ροή της ιστορίας και τον τρόπο με τον οποίο ο/η κάθε δημιουργός θέλει να αναπτύξει την πλοκή της. Αποκαλύπτεται από στοιχεία όπως πόσο ψηλά ή χαμηλά έχει μπει το σημείο παρατήρησης, πόσο κοντά ή μακριά είμαστε από τα πρόσωπα, πού στρέφεται κάθε φορά η ματιά του αναγνώστη/της αναγνώστριας, πιας είναι ο χρόνος εναλλαγής των σκηνών κ.ά.

6. Οδηγός Διαχείρισης της δημιουργικής γραφής στη σχολική τάξη

Στόχοι του μαθήματος:

- Η άσκηση, στην εργαστηριακή λογική της δημιουργικής γραφής, συμβάλλει στην απελευθέρωση της δημιουργικότητας των μαθητών/μαθητριών και στην ενδυνάμωση της κριτικής ικανότητάς τους. [...] Η δημιουργική γραφή προσφέρει τη δυνατότητα στους/στις μαθητές/μαθήτριες να προσεγγίζουν βιωματικά τον λόγο και να πειραματίζονται σε ποικίλα λογοτεχνικά είδη χωρίς τον φόβο του λάθους. Δίνει έμφαση στη δημιουργική δραστηριότητα, στην αυτογνωσία μέσω της γλώσσας και στην αξιοποίηση μέσω της φαντασίας προσωπικών εμπειριών και συναισθημάτων (ΠΣ, 2022: 3).

Οδηγίες και ιδέες για δραστηριότητες:

- Στην αρχή του μαθήματος, μπορούν να γίνουν **ερωτήσεις για την επαφή** των μαθητών και μαθητριών με τη δημιουργική γραφή και το πώς την αντιλαμβάνονται. Ενδεικτικά:
  - α) Γιατί γράφουμε; (ιδεοθύελλα)
  - β) Τι γνωρίζετε για τη δημιουργική γραφή; (ιδεοθύελλα)
  - γ) Έχετε γράψει ποτέ κάποιο δημιουργικό κείμενο;
  - δ) Αν ναι, γιατί το γράψατε και πώς αισθανθήκατε;
- Συστήνεται να γίνεται **σύνδεση κειμένων** που διδάσκονται στην τάξη στο μάθημα της Λογοτεχνίας με δραστηριότητες δημιουργικής γραφής.
- Στις **ομαδοσυνεργατικές δραστηριότητες** αναλαμβάνουν ρόλους αυτός/αυτή που θα γράφει, αυτός/αυτή που θα απαγγείλει ή θα διαβάσει, αυτός/αυτή που θα διορθώνει τα κείμενα πριν την ανάγνωση στην τάξη. Σκοπός είναι να συμμετέχουν όλα τα παιδιά.
- Στις **ατομικές δραστηριότητες** προτείνεται να ενθαρρύνονται οι μαθητές/μαθήτριες να συμμετέχουν με την ανάγνωση των κειμένων τους στην τάξη.
- Τα παιδιά μπορούν να χρησιμοποιούν **πολυμέσα** και ψηφιακά εργαλεία αφήγησης.
- Ας διερευνηθεί ποιες δεξιότητες, таланτά ή χόμπι των μαθητών και μαθητριών θα μπορούσαν να πλαισιώσουν συγκεκριμένες δραστηριότητες δημιουργικής γραφής (π.χ. κάποιος/κάποια παίζει κιθάρα, ζωγραφίζει, σχεδιάζει κόμικ).
- Σε κάθε δραστηριότητα δίνονται **σαφείς οδηγίες** (π.χ. συγγραφή καϊκού 5-7-5 συλλαβές, θεματικές) και στη συνέχεια ελέγχεται αν τηρήθηκαν οι οδηγίες. Δείτε και τον Οδηγό Αξιολόγησης σε επόμενη ενότητα.
- Λόγω περιορισμού χρόνου, οι **εργασίες** προτείνεται να είναι **μικρές και ευέλικτες**, ώστε να δίνεται ο χρόνος έπειτα στους μαθητές και στις μαθήτριες να τις παρουσιάσουν και να τις διαβάσουν.
- Προτείνεται οι δραστηριότητες να **χρονομετρούνται** και αυτό μπορεί να παρουσιαστεί ως μέρος της άσκησης. Βάζουμε ένα μουσικό κομμάτι (συνήθως χωρίς στίχους) και λέμε στα παιδιά ότι έχουν συγκεκριμένο χρόνο για να γράψουν, καθώς και τη διάρκειά του. Τους δίνουμε ένα με δύο λεπτά, για παράδειγμα, και τους λέμε να γράψουν συνειρμικά όσο πιο πολλές λέξεις μπορούν για συγκεκριμένο θέμα.

- Μπορεί να γίνει ένας **ποιητικός/λογοτεχνικός διαγωνισμός** με κανόνες που θα έχουν δοθεί με σαφήνεια και να οριστεί η ημερομηνία διεξαγωγής του.
- Δίνεται **ανατροφοδότηση** στους μαθητές και στις μαθήτριες, τόσο από τα παιδιά στην τάξη, όσο και από τους καθηγητές ή τις καθηγήτριές τους. Αυτή η ανατροφοδότηση συνιστάται να έχει ρόλο ενθάρρυνσης και να δίνεται ένας εύλογος χρόνος για βελτίωση των γραπιτών τους.
- Οι εκπαιδευτικοί μπορούν σε ορισμένες δραστηριότητες που αφορούν εφευρέσεις στο μέλλον ή ταξίδια στο παρελθόν **να μοιραστούν τη δική τους εμπειρία** για το πώς ήταν η ζωή χωρίς κινητό τηλέφωνο ή μόνο με δύο κανάλια στην τηλεόραση ή χωρίς υπολογιστή.
- Προτείνεται να γίνονται ομάδες στην τάξη που θα δουλεύουν πάνω σε ένα διήγημα ή ένα ποιητικό είδος ταυτόχρονα, ώστε να **παρουσιάζονται πολλές διαφορετικές δημιουργίες**.
- Προτείνεται **ενδο-ανατροφοδότηση ανάμεσα στις ομάδες μαθητών και μαθητριών**, ώστε να νιώθουν ότι η διαδικασία γίνεται από και προς αυτούς/αυτές.
- Μπορεί να οριστεί **μια ημέρα** προς το τέλος της σχολικής χρονιάς ή η Παγκόσμια Ημέρα Ποίησης (21 Μαρτίου), για να διοργανωθεί ένα μικρό φεστιβάλ, με τη συμμετοχή πολλών καθηγητών/καθηγητριών, όπου θα παρουσιαστούν τα κείμενα και οι δημιουργίες των μαθητών και μαθητριών.
- Σε **συνεργασία με εκπαιδευτικούς** μπορούν να ετοιμαστούν μικρές σκηνικές αναπαραστάσεις από τις δημιουργίες των παιδιών ή ταινίες μικρού μήκους και να διοργανωθεί ένα μικρό φεστιβάλ κινηματογράφου με βραβεύσεις και κριτές στο τέλος της σχολικής χρονιάς.

7. Οδηγός Αξιολόγησης της δημιουργικής γραφής στη σχολική τάξη

Η δημιουργική γραφή παρουσιάζει δυσκολία στην αξιολόγησή της, καθώς οι επίδοξοι συγγραφείς δρουν σε ένα πλαίσιο εκφραστικής ελευθερίας. Στο σημείο αυτό προτείνονται κάποια ενδεικτικά κριτήρια με σκοπό να βοηθηθούν οι αξιολογητές/αξιολογήτριες των δημιουργιών. Τονίζεται πως τα κριτήρια αυτά ισχύουν και εφαρμόζονται ανάλογα με το κειμενικό είδος και δεν είναι απαραίτητο να ισχύουν όλα σε κάθε περίπτωση και δραστηριότητα.

- **Προσήλωση στο θέμα** (αν τηρήθηκε το θέμα, αν αναπτύχθηκε το ζητούμενο της άσκησης, αν τηρήθηκαν οι οδηγίες που είχαν δοθεί από τον/την εκπαιδευτικό)
- **Σαφήνεια ανάπτυξης του θέματος** (πώς το θέμα αναπτύχθηκε και δόθηκε στους/στις αναγνώστες/αναγνώστριες, αν υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στις παραγράφους, αν υπάρχει συνέπεια σε αυτά που αναφέρονται, αν έχει αρχή, μέση και τέλος)
- **Προσήλωση στη φόρμα** (αν η ζητούμενη φόρμα στη δραστηριότητα τηρήθηκε ή αν οι μαθητές/μαθήτριες άλλαξαν τη φόρμα, π.χ. αντί για ποίημα έγραψαν πεζό)
- **Πρωτοτυπία ιδεών** (αν οι ιδέες των μαθητών και μαθητριών είναι πρωτότυπες, αν έχουν αποδώσει την προσωπική ματιά τους με ιδέες «φρέσκικες»)
- **Παρουσίαση χαρακτήρων** (αν οι χαρακτήρες παρουσιάζονται επαρκώς όσον αφορά τα εξωτερικά και εσωτερικά χαρακτηριστικά τους, αν εξελίσσονται στη διάρκεια του κειμένου, αν κατανοούμε τις πράξεις τους μέσα στη ροή του κειμένου)
- **Τήρηση ορίου λέξεων ή στίχων** (δίνουμε σαφή όρια λέξεων, όπως στο μικροδιήγημα [+/- 50], ή στίχων, όπως στο λίμερικ, ή ακόμα και συλλαβών, όπως στο χαϊκού, και ελέγχουμε αν αυτά τηρήθηκαν)
- **Τήρηση κανόνων ορθογραφίας και στίξης** (ελέγχουμε αν αυτοί τηρήθηκαν, εκτός από τις περιπτώσεις που παραλείφθηκαν σκοπίμως, όπως στα ποιήματα)
- **Τήρηση συμβάσεων μέσου** (πχ. στην περίπτωση δημιουργικής γραφής πολυτροπικού κειμένου, ένα βίντεο δεν μπορεί να είναι σκοτεινό ή τα πλάνα να μην είναι σταθερά)
- **Τήρηση κανόνων σχολικής τάξης και κοινότητας** (αν τα κείμενα είναι υβριστικά, ρατσιστικά, μειωτικά για κάποια άτομα ή κοινωνικές ομάδες, τότε δεν μπορούν να γίνουν δεκτά)
- **Κανόνες γραμματικής και σύνταξης** (αν τηρήθηκαν οι συμβατικοί κανόνες. Προσοχή: αν έπλασαν λέξεις για χάρη του κειμένου οι μαθητές/μαθήτριες, τότε αυτές γίνονται δεκτές εφόσον εξυπηρετούν το κείμενο)

Να θυμόμαστε: εφόσον πληρούνται τα παραπάνω κριτήρια ανάλογα με την άσκηση, προσπαθούμε να κρίνουμε αντικειμενικά τις δημιουργίες ανεπηρέαστοι/ανεπηρέαστες από τις προσωπικές μας προτιμήσεις και το δικό μας αξιακό σύστημα.

«Οι συγγραφείς χτίζουν κόσμους, τους κάνουν πραγματικούς, τους τονίζουν και τους φωτίζουν μέσω εικόνων. Μέσα από τις φωνές, προσελκύουν την προσοχή μας, μας θυμίζουν διάφορους τόνους ομιλίας. Μέσα από τις ιστορίες, που λέγονται και ακούγονται, μας δείχνουν τον τρόπο που οι σκέψεις διαμορφώνονται μέσω της αφήγησης και πώς εμείς διαμορφώνουμε τις σκέψεις και τις ζωές άλλων καθώς και τις δικές μας» (Mills, 2006: 1).

Σε αυτό το Εγχειρίδιο, θελήσαμε να δώσουμε ως εργαλεία στους/στις εκπαιδευτικούς α) ενδεικτικά κειμενικά είδη της μικρής φόρμας, του φανταστικού μυθιστορήματος και του γκράφικ νόβελ και β) προτεινόμενες δραστηριότητες που τα συνοδεύουν, ώστε να υπάρχει μια «δεξαμενή» από την οποία θα αντλήσουν και, επιλέγοντας, παραλλάσσοντας ή προσαρμόζοντας, θα έχουν έτοιμο υλικό για την τάξη τους και το μάθημα της Λογοτεχνίας και της Δημιουργικής Γραφής.

Το εκπαιδευτικό υλικό είναι απότοκο της προσπάθειας των συγγραφέων, μέσα από την εμπειρία τους, να τονίσουν τη σπουδαιότητα της δημιουργίας ενός πρωτότυπου προσωπικού κειμένου στη σχολική τάξη και της ικανοποίησης που θα αντλήσουν μαθητές και μαθήτριες, μαζί με τους καθηγητές και τις καθηγήτριές τους, μέσα από αυτή τη διαδικασία.

Η δημιουργική γραφή μπορεί να αποφέρει πολλαπλά οφέλη και να εμπλουτίσει το μάθημα της Λογοτεχνίας, ενισχύοντας τη γλώσσα, τη δημιουργικότητα, τη φαντασία, τη φιλιαναγνωσία και το ενδιαφέρον των μαθητών και μαθητριών για τα κείμενα που διδάσκονται στις σχολικές τάξεις και τις συνθήκες συγγραφής τους. Ελπίζουμε το Εγχειρίδιο αυτό να αποτελέσει έναυσμα για φιλιαναγνωσία και δημιουργικότητα στο σχολικό περιβάλλον αρχικά και -γιατί όχι;- να κεντρίσει αρκετά το ενδιαφέρον ώστε να γίνει το εφελπτήριο για μελλοντικούς/μελλοντικές συγγραφείς.

Βιβλιογραφία

- Βακάλη, Ά. (2014). Η δημιουργική γραφή πάει σχολείο. *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου «Δημιουργική Γραφή»*. 4-6 Οκτωβρίου, 2013, σ. 4-6.
- Δανιήλ, Χ. (2011). *Ιούς, Μαιούς, Ίσως και Aqua Marina. Μάτση Χατζηλαζάρου, Η πρώτη Ελληνίδα υπερεραλίστρια*. Αθήνα: Τόπος.
- Ελύτης, Ο. (1982, 31987). *Ανοιχτά χαρτιά*. Αθήνα: Ίκαρος.
- Fokkema, D., Ibsch, E. (2018). *Θεωρίες της λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα*. Γ. Παρίσης, Μτφρ., Ε. Καψωμένος, Επιμ. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Goodreads (2024). «Quotes-Barbaric, E.».. Ανακτήθηκε 2023, 2 Δεκεμβρίου, από <https://www.goodreads.com/author/quotes/15140086>.
- Ζέζου, Α. (2015). *Η γραφιστική αφήγηση (Graphic novel): ένα είδος για παιδιά*; Ανέκδοτη Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. ΕΚΤ.
- Harper, G. (2010). *On Creative Writing*. Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.
- Θεοδωρίδης, Μ., Χαλκιά, Κ. Κρ. (2005). «Είδη αφηγηματικής ροής στα κόμιξ». Στο Ουρ. Κωνσταντινίδου-Σέμογλου (Επιμ.) *Εικόνα και παιδί*. Θεσσαλονίκη: Cannot not design publications, σ. 317-327, 719-720.
- Καψωμένος, Ε. (2010, Οκτώβριος, 17). *Η κρητική μαντινάδα: Η δομή, η αισθητική και η θεματολογία της*. Εταιρεία Κρητικών Σπουδών, Ίδρυμα Καψωμένου. (<https://www.eks-ik.eu>).
- Κωτόπουλος, Η.Τ., Βακάλη, Α.Π., κ.ά. (2023). *Θεωρία και πράξη της δημιουργικής γραφής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- (Τ.Η. Κωτόπουλος, Ά. Βακάλη, Β. Νάνου & Δ. Σουλιάτη, Επιμ.). *Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου «Δημιουργική Γραφή»* (Αθήνα, 4-6 Οκτωβρίου 2013). Φλώρινα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας - Π.Μ.Σ. «Δημιουργική Γραφή». Ανακτήθηκε 2024, 2 Ιανουαρίου, από <https://georgakas.lit.auth.gr/simikta/index.php/component/chronoforms/?chronoform=simiktaBook&book=3486>.
- Κωτόπουλος, Η.Τ. (2014). Πράξη και διδασκαλία της «Δημιουργικής Γραφής» στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Στο Κ. Α. Δημάδης (Επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία*. Ε΄ Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014. Πρακτικά. τ. 1, σ. 801-821.
- Μανουσάκης, Β. (2015, 18 Μαρτίου). «Το Μπονζάι ως τεχνούργημα», *Ιστορίες Μπονζαί. Ένα ιστολόγιο για το μικρό διήγημα από το λογοτεχνικό περιοδικό Πλανόδιον*. Ανακτήθηκε 2023, 10 Δεκεμβρίου, από <https://bonsaistoriesflashfiction.wordpress.com/2015/03/18/basilis-manousakis-to-bonzai-os-technourgima/>.
- Μελί, Α. (2021, 18 Μαρτίου). «Η ποίηση χαϊκού». *Huffington Post*.
- Mills, P. (2006). *The Routledge Creative Writing Coursebook*. Routledge, Taylor & Francis Book.

- Νάκη, Σ., Μπίκος, Γ. Δ., Παπαδημητρίου, Γ. (2019). *Για την ανάπτυξη της φιλιαναγνωσίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Νικολαΐδου Σ. (2012, Ιούλιος). «Δημιουργική Γραφή στο σχολείο. Το τερπνόν μετά του ωφελίμου». *KEIMENA για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής και Εφηβικής Λογοτεχνίας*. 15. doi: <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.kei.2012.545>.
- Παρίσης, Ν. (1991). «Η συνάντηση των μαθητών με τα λογοτεχνικά κείμενα: αναγνωστική απόλαυση και γλωσσική καλλιέργεια». *Το γλωσσικό μάθημα στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση* [πρακτικά σεμιναρίου]. Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών, 3-15 Νοεμβρίου 1991. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Πασάλης, Μ. (1989). *Τα Εντεψίζικα*. Γ.Π. Ευτυχίδης [=Γ.Π.Σαββίδης], Φιλολογική Επιμέλεια. Αθήνα: Λέσχη.
- Πολύζου Δ. (2020, 21 Ιανουαρίου). «Μετασχηματισμοί χώρου και χρόνου σε σύγχρονα μυθιστορήματα του φανταστικού για παιδιά και εφήβους». *KEIMENA για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής και Εφηβικής Λογοτεχνίας*. <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.kei.2020.696>.
- Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας στις Α', Β', Γ' τάξεις Λυκείου*. Αθήνα: 2022: 3.
- Σαμπανίκου, Α., Κρητικός, Π. (2017). «Γκράφικ Νόβελ: Ένα νέο αφηγηματικό είδος;». (Λ. Χριστοδουλίδου, Επιμ.). *Graphic Novel*. Αφιέρωμα στο λογοτεχνικό περιοδικό *Κείμενα*, τχ. 26 (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας).
- Σελιδόδεικτες (2024). Λήμματα *Κόμικς και λογοτεχνία: από τα «Κλασσικά Εικονογραφημένα» στα Graphic novels*. Πύλη για την ελληνική γλώσσα. Ανακτήθηκε 2024, 18 Ιανουαρίου, από <https://selidodeikt.es.greek-language.gr/lemmas/1904>.
- Σιαφλέκης, Ζ.Ι. (2005). *Η εύθραυστη αλήθεια. Εισαγωγή στη θεωρία του λογοτεχνικού μύθου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σολούρ (04.08.2018). «Το ελληνικό graphic novel». *Το Βήμα*.
- Σουλιάτης, Μ. (1995). *Αλφαβητάριο για την ποίηση*. Θεσσαλονίκη: Γ. Δεδούση.
- Σουλιάτης, Μ. (2012). *Δημιουργική γραφή. Οδηγίες πλεύσεως*. Λευκωσία: Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού. Π. Ι. Κύπρου.
- Σπανός, Γ.Ι. (1998). *Διδακτική μεθοδολογία. Η διδασκαλία του ποιήματος*. τ. Α'. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση.
- Timbal-Duciaux, L. (1996). *Το δημιουργικό γράψιμο*. Γ. Παρίσης, Μτφρ. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Τόλκιν, Τ.Ζ. Ρ. Ρ. (2003). *Το φύλλο και το δέντρο. Ιστορίες για νεράιδες και άλλα*. Ε. Χατζηθανάση-Κόλλια, Μτφρ. Αθήνα: Εκδόσεις Αίολος.
- Τοντόροφ, Τ. (1991). *Εισαγωγή στη φανταστική λογοτεχνία*. Α. Παρίση, Μτφρ. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Φρυδάκη, Ε. (2003). *Η θεωρία της λογοτεχνίας στην πράξη της διδασκαλίας*. Αθήνα: Κριτική.

Παράρτημα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΠΟΥ ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΜΕ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ

Ανωνύμων, *Μαντινάδες* (ιδιωτική συλλογή).

Ασίμοφ, Ι. (1976). «Η Τελευταία Ερώτηση». Δ. Σιμόπουλος, Απόδοση, Προλεγόμενα, Επίλογος, *Αινίγματα του Σύμπαντος*, 8.

Ασίμοφ, Ι. [1941] (2019). *Εγώ, το Ρομπότ*. Θ. Μαστακούρης, Μτφρ. Εκδόσεις Anubis.

Γκανάς, Ο. (2014). *Ομήρου Οδύσσεια*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Lear, E. (2008). *Τα γραπτά της α-νοησίας. Ποιήματα-Ιστορίες-Συνταγές Μαγειρικής*. Ν. Σταμπάκης, Μτφρ. Πάτρα: Φαρφουλάς.

Μαρκόπουλος, Γ. (2014). «Γιατί γράφω ποίηση», *Μανδραγόρας*, 51, 55.

Μπασά, Μ. (2002). *Μόνο τα όνειρα μου συνεχίζουν*. Γ. Μπλάνας, Μτφρ. Αθήνα: Ερατώ.

Παμούκ Ο. στο Σχινά, Κ. (2007, Μάρτιος, 7). «Γιατί γράφω;». *Βιβλιοθήκη της «Ελευθεροτυπίας»*. Ανακτήθηκε 2023, 2 Ιουλίου, από <https://vivliothiki.wordpress.com/2007/03/07/hello-world/>.

Πανταζής, Π. (2023). *Καπετάν Μιχάλης*. Αθήνα: Διόπτρα.

Σαραλής, Γ. (?1953). «Η Φρόσω». *Νεοελληνική Μετρική*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.

Σεφέρης, Γ. (1940, ?1976). «Δεκαέξι Χάι-κάι». *Τετράδιο Γυμνασμάτων Β*. Αθήνα: Ίκαρος.

Σεφέρης, Γ. (1941-1961). «Ήτανε μια κοπέλα στο Πεκίνο...» (29-30.9.1941). *Λιμερίκια με ζωγραφιές (1941, 1946). Ποιήματα με ζωγραφιές σε μικρά παιδιά*. Αθήνα: Ερμής.

Slott, D., Coirpe, O., Camuncoli, G. (2024). *The Amazing Spider-Man –Spiderverse: Μάχη Επιβίωσης*. Marvel. Χρ. Τσέλιος, Μτφρ. Αθήνα: Anubis.

Σολούρ, Νίκος Καζαντζάκης, *ZORMΠΑΣ, Πράσινη πέτρα ωραισιότατη*. Αθήνα: Διόπτρα.

Τόλκιν, Τζ. Ρ. Ρ. (1985). *Ο άρχοντας των δακτυλιδιών. 1. Η συντροφιά του δακτυλιδιού*. Ε. Χατζηθανάση-Κόλλια, Μτφρ. Αθήνα: Κέδρος.

Χατζηλαζάρου, Μ. (1982). «21 τρίστιχα». *Λέξη*, 11.

Χιόνης, Α. (2008). «Απουσία». *Το οριζόντιο ύψος και άλλες αφύσικες ιστορίες*. Αθήνα: Κίχλη.

Χιόνης, Α. (1997). *Ιδεογράμματα: Χαϊκού και Τάνκα*. Θεσσαλονίκη: Τα Τραμάκια.

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

